

УДК 94(477.82):352:347.997]”15/165”

МІСЬКЕ СУДОЧИНСТВО НА ВОЛИНІ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Андрій ЗАЯЦЬ

Львівського національного університету імені Івана Франка,
кафедра давньої історії та архівознавства,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті розглянуто проблеми міського судочинства ранньомодерної Волині. З'ясовано, що згідно з наданими королями привілеями міщани мали судитися у власному міському суді за магдебурзьким правом перед війтом/лентвійтом. У приватних містах певні судові приписи містилися у привілеях власників міст, а також застосовувалися норми Литовських статутів та звичаєвого права. Зафіксовано звернення міщан до гродських судів, здебільшого зі скаргами на війта, або міщан юридик. На судочинство мали вплив орендарі та державці міст. Незважаючи на певні зловживання, рівень правосудності був достатнім, щоб спори розглядалися об'єктивно. Апеляції на судові вироки у королівських містах передавалися на розгляд короля, а у приватних містах – власнику. Відомі випадки звернення до міської ради Львова за роз'ясненнями. Неподілючими були випадки протистояння райців і лавників між собою, а разом – проти війта. Активну роль у судовому процесі відігравали адвокати.

Ключові слова: судочинство, міста, Волинь, магдебурзьке право, війт.

Судочинством у волинських містах ранньомодерної доби історики цікавилися принагідно. Зі старшої когорти істориків певну увагу цьому питанню приділяли М. Владимирський-Буданов, В. Антонович та М. Грушевський¹. Радянська історіографія цим питанням практично не цікавилася. Небагато що змінилося за останні десятиліття. Лише окремі судові сюжети стосовно Заслава і Олики стали предметом розгляду у розвідках Наталі Білоус² та Ігора Тесленка³. Судочинство у приватних містах проаналізовано в статті Андрія

¹ Михайло Владимирський-Буданов, “Німецьке право в Польщі й Литві,” *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в.* (Львів: НТШ, 1903), ч. 1, 57–64, 159–166, 261–267, 276–285; Владимир Антонович, “Предисловие,” *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском, Подольском и Вольском генерал-губернаторе* (Киев, Университетская типография, 1869), ч. 5, т. 1, 28–32, 54–64, 67–69; Михайло Грушевський, *Історія України-Руси* (Київ, 1994), т. 5, 353–356.

² Наталія Білоус, “Міський уряд Олики на початку XVII в.,” *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзівілли в історії Волині та України* 18 (2006): 64–68.

³ Ігор Тесленко, “Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині,” *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України* 19, кн. 1 (2009): 233–246.

Заяця⁴. Глибше дослідження цього питання утруднюється малою кількістю міських книг, що дійшли до нашого часу та обмаллю матеріалів, що їх містять гродські книги, в яких лише окремі документи стосуються зазначеної теми. Тим не менше ці джерела дають змогу в основних рисах окреслити специфіку міського судочинства Волині.

Королі чи власники міст, надаючи/підтверджуючи містам магдебурзьке право, зазвичай, застерігали, що судитися між собою та з приїжджими купцями міщани мають за нормами магдебурзького права. Більш-менш стандартна фраза звучала так: “права майдебурского во всихъ члонкахъ и артыкуলেখъ его уживати и онымъ в речах великихъ и малыхъ завжди ся радити и судити”⁵.

У королівському привілеї Луцьку від 26 жовтня 1586 р. сказано, що судитися міщани повинні за цими нормами⁶. В іншому привілеї від 23 серпня 1604 р. вказано, що луцькі міщани, не володіючи земськими мастками, судитися мають своїм міським судом і не повинні позиватися до земського і гродського судів⁷. У королівському конфірмаційному привілею Кременцю від 23 січня 1556 р. зазначено, що міщани повинні судитися за магдебурзьким правом лише перед своїм війтом чи лентвійтом, як православні так і католики, а судовий вирок допускався аж до винесення смертної кари⁸. Застереження, аби міщани Володимира судилися за магдебурзьким правом, було у великокнязівському привілеї від 17 липня 1509 р.⁹ Відсилання до норм цього права було дуже загальним і які саме його кодекси мались на увазі, можна лише здогадуватися.

Королівським привілеєм Сигізмунда Августа від 7 липня 1570 р. володимирські євреї віддавалися під присуд старости, а за його відсутності – підстарости, а війт з райцями не повинні притягувати їх до міського суду. Цей привілей був підтверджений Стефаном Баторієм 7 серпня 1576 р. з доповненням про те, що староста мав судити євреїв на Жидівській вулиці у присутності чотирьох старших євреїв, натомість самі вони мали право судити лише дрібні справи. Єврейські судові книги, сказано у підтвердженні, повинні зберігатися під замком у самих євреїв, а ключ від нього – у підстарости¹⁰.

Певні судові приписи містилися в привілеях власників міст. Так, у привілеї Лешнева (1627 р.) Мацей Лешневський зазначав, що міщани повинні судитись за нормами магдебурзького права перед війтом, райцями і присягли-

⁴ Андрій Заяць, “Судочинство в приватних містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII століть,” *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя / Українознавча наукова бібліотека НТШ* 33 (2012): 219–243.

⁵ Російський державний архив древних актів в Москві (далі – РГАДА), ф. 389, оп. 1, кн. 197, л. 121 об. (Кошар, 1603 р.).

⁶ Там же, кн. 193, л. 60 об.–61.

⁷ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 25, оп. 1, спр. 77, арк. 1004 зв.–1005.

⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, кн. 251, л. 34.

⁹ Там же, кн. 192, л. 36 об.–37.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 113 зв.–115.

ми лавниками, а замковий уряд не повинен втручатися у міське судочинство. Штрафи з міщан повинні збиратися згідно з приписами цього ж права, причому штрафи від злочинства, “гвалту” і підпалу йтимуть на користь замку¹¹. У привілеї на вйтівство в Рожищах (1634 р.) зазначено, що дві частини судових штрафів йтимуть до міської скриньки, а третя – вйтові за його працю¹². У заставному привілеї на сокольське вйтівство (1614 р.) застережено, що міщани на декрет міського суду можуть апелювати до замкового суду¹³. Ян Гулевич, надаючи вйтівство в Гулевичах Андрію Трушковському (1642 р.), вказує, що суд має відбуватися не перед бурмистрами, а перед вйтом¹⁴.

Власник Муравиці Криштоф Монвід на прохання міщан видав “Уставу” (1604 р.), в якій регламентувались і окремі аспекти функціонування судової системи у місті. Зокрема стверджувалось, що за крадіжку речі у міщан злочій без “лиця” (тобто той, хто не був пійманий на місці злочину) зобов’язаний заплатити три копи грошів литовських. Міщанин чи єврей, котрий прийняв до свого будинку якогось “приходня” і не повідомив про це урядника, повинен заплатити штраф у розмірі 100 грошів литовських. Якби чуючи дзвін, міщанин чи єврей не вийшов на “гвалт” до греблі, то змушений буде заплатити штраф у дві копи грошів литовських. За переорену межу штраф становив копу грошей. За стародавнім звичаєм, при розгляді судових справ міщани мали сплачувати “пересуд” і давати чотири гроші литовські “пам’ятного”. Штраф за побиття складав 12 грошів, за обзивання – 6 грошів. Вижеві або слугі урядника встановлювали платню: “від злочинства” – 12 грошів, за оглядання ран – гріш, за “записне” – також гріш¹⁵.

У 1604 р. до Дорогостаїв для ревізії мастку приїхав Костянтин Заровський, слуга Криштофа Монвіда. До нього звернулися міщани з проханням упорядкувати повинності. Порадившись з урядником Герцем Станіславським та міщанами, К. Заровський уклав “Уставу”, в якій були пункти, що торкалися судочинства. Зокрема регулювався розгляд справ про збройну бійку: особа, яка у ній постраждала через поранення і засвідчила це у суді, але пізніше пішла на примирення з винуватцем, була зобов’язана заплатити штраф 12 грошів литовських – аби не допускати подібних ексцесів “щоб між підданими не ширлося свавілля”. Такий же штраф визначено за словесну образу міщанина¹⁶.

Природно, що міщани вирішували свої судові спори у міському суді, однак непоодинокими були їх звернення і до замкового суду. У королівських містах це було зумовлено примушуванням звертатись до міського суду підданих юридик і незадоволенням рішеннями міського суду. Так, у серпні 1613 р.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 316, арк. 2.

¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 216, арк. 398.

¹³ Там само, спр. 95, арк. 279 зв.

¹⁴ Там само, спр. 230, арк. 886.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 369, k. 98.

¹⁶ Ibid., k. 89–90.

луцький міщанин, але костельний підданий, Іонас Шольц у гроді скаржився на вїта Олександра Загоровського, який оспорюючи проданий йому плац попереднім вїтом Марком Жоравницьким, змушував потерпілого судитися у вїтївському суді¹⁷. У травні 1579 р. луцький міщанин Федір Олехнович звернувся до гроду зі скаргою на лентвїта Якуба Клімашевького, позаяк останній опечатав його комори, але лентвїт відіслав скаржника до міського суду¹⁸.

У приватних містах звернення до замкового уряду було фактично зверненням до суду урядника. Причини цього були різні. Зазвичай до замкового суду зверталися як до апеляційної інстанції. Правда, інколи застерігалось, що це можна робити лише після рішення міського суду, маючи на руках відповідний декрет¹⁹. “Іти на замок” міщан спонукали зловживання вїта. Так, заславські міщани у 1640 р. скаржилися, що неправі дії вїта змушують їх звертатися до замкового суду²⁰. Інколи проводилися спільні засідання замкового і міського судів. У 1567 р. на торчинському ринку ротмістр Бернат Любартовський побив кременецького вїта Матиса Гришковського. Скаргу про це постраждалий заніс до “книг замку торчинського”, взявши відразу з них випис. Справа розглядалась “передь врядом замковим местцким [...], то єсть перед паномь Иваном Городинскимъ и перед паномь Матысом Яцковскимъ, войтом, з радцями места торчинского”²¹. У приватних містах замковий суд, будучи апеляційним стосовно міських декретів, уособлював собою, окрім того, щось на кшталт одночасно гродського і земського судів, позаяк до нього зверталися як шляхтичі та бояри, так і селяни з волості, що “тягнула” до замку.

Міський суд зазвичай очолював вїт або лентвїт, як цього і вимагали приписи магдебурзького права і без якого не могли відбуватися судові засідання. Так, у вересні 1592 р. володимирські міщани скаржилися на те, що Томила Новоселецька, дружина покійного вїта М. Дубницького, яка на той час утримувала вїтївство (але не мала права сама виконувати судові функції) не призначала довший час лентвїта, без якого не можуть відбуватися судові засідання²². Щоправда відомі випадки, коли за дорученням лентвїта засідання очолював лавник. Так було у квітні 1594 р. коли за дорученням луцького лентвїта Миколая Чернацького судові засідання очолював лавник Семен Федорович²³. У привілеях приватним містам теж підкреслювалася ключова роль вїта у судочинстві. Зокрема про це сказано у наданні вїтївства Андрію Трушковському (1642 р.) власником Гулевичів Яном Гулевичем²⁴. У привілеї Тайкурам (1613 р.) князь

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 94, арк. 688 зв.–689.

¹⁸ Там само, спр. 19, арк. 352 зв.

¹⁹ Там само, спр. 95, арк. 280 (Сокіл, 1613 р.).

²⁰ АРК, AS, Teki arabskie, sygn. 453/19, k. 8.

²¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 70 зв.

²² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 25, арк. 667 зв.

²³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 515.

²⁴ Там само, спр. 230, арк. 886.

Юрій Вишневецький, зазначивши, що лава не може бути без вйта, призначив вйтом свого давнього слугу Войтеха Парульського²⁵. В олицькій міській книзі під 1601 р. читаємо, що після смерті вйта Вацлава (Венцеслава) Слончевського “sądy czas niemały wakowały”²⁶. У квітні 1584 р. возний Василь Волковський свідчив, що через відсутність вйта Миколая Сербицького бурмистр і райці Ляхівців не змогли розглянути скаргу полоцького воєводи Миколая Монвида на місцевого міщанина Грицька, звинуваченого у крадіжці коня; вйт поїхав до Козина, не залишивши замість себе лентвйта, в дорозі захворів і там залишився, а райці заявили – “мы теж того сами на себе браты и в уряд войтовский вступо-ватися не хочемъ, и учинити того не можемъ”²⁷.

Зазвичай, у королівських привілеях розпливчасто зазначалося перед ким повинні судитися міщани. У магдебурзькому привілеї Базалії (1578 р.) король констатує, що судитись міщани мають “одно перед войтом албо передъ бурмистромъ и радою местскою оного места”²⁸.

Збережені міські книги Козлина і Олики подають досить широкий спектр формулювань щодо складу міського суду. Для Козлина характерні такі означення складу суддів: “мы вряд места Козлина”²⁹, “перед урядомъ места козлинского”³⁰, “перед урядомъ места козлинского, перед зуполнымъ судом”³¹, “перед бурмистрами места козлинского”³², “передо мною Криштофом Пачинскимъ на тот час лантвойтомъ”³³, “передо мною Миколаем Чарнацьким войтом козлинским а бурмистрами”³⁴.

В олицькій міській книзі знаходимо такі формулювання: “перед урядом вйтівським, бурмистровським, раєцьким і лавничим”³⁵, “перед повним урядом вйтівським, бурмистровським і раєцьким”³⁶, “перед повним урядом раєцьким олицьким”³⁷, “перед судом нинішнім”³⁸, “на нинішньому суді виложеному (звичайному) гайному”³⁹, “перед повним урядом вйтівським, раєцьким і лавничим”⁴⁰,

²⁵ ЦДІАК України, спр. 112, арк. 491.

²⁶ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 51 зв.

²⁷ Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 23, арк. 53 зв.

²⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, кн. 195, л. 123 об.; Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 52, оп. 2, спр. 17, арк. 738.

²⁹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Oddział rękopisów (далі – BPAN, OR), sygn. 262, k. 1.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., k. 6 v.

³² Ibid., k. 7, 9.

³³ Ibid., k. 8.

³⁴ Ibid., k. 91.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 35.

³⁶ Там само, арк. 34 зв.

³⁷ Там само, арк. 3, 12, 14, 15 зв., 36.

³⁸ Там само, арк. 6 зв., 9, 27 зв.

³⁹ Там само, арк. 4 зв., 25, 26 зв., 29, 32, 41.

⁴⁰ Там само, арк. 9, 13.

“перед урядом вйтівським”⁴¹, “перед урядом вйтівським і раецьким”⁴², “перед урядом нинішнім”⁴³, “перед повним урядом бурмистровським і раецьким”⁴⁴.

Траплялося, що у приватних містах в одній особі очолював суд староста / урядник і вйт. Під 1610 р. у козлинській книзі зазначено: “Передо мною, Яном Реминским, на тот час будучи старостою и войтомъ козлинским”⁴⁵. У тому ж році в Козлині на чолі суду бачимо священика: “Предо мною, о(т)ц(е)м Григорием, с(ве)щ(ен)ником козлинским, з розказаня пн̄а старосты а при мне будучими бурмистрами [...] верными (тобто лавниками – А. З.) [...] а при бытъности пн̄а Ярухома, арендаря жида козлинского”⁴⁶. У Заславі присутніми під час судових засідань 4 грудня 1572 р. та 20 жовтня 1573 р. поряд з понамісником, служебником і вйтом згадано євреїв (Шлому Зраїловича і Маєра)⁴⁷, а 21 липня 1572 р. підданих: Павла Савчина (з с. Бродів), Утку Сахна (з с. Прилук) та Андрія Ходаневича (з Ожигівців)⁴⁸. На судовому засіданні у Соколі 17 січня 1593 р. “при лавицы зуполной”, поряд з вйтом Михайлом був присутній возний Андрій Жирицький, який у той час принагідно був у місті і п’ять шляхтичів⁴⁹.

У Ковелі (1611 р.), з огляду на те що староста одночасно був вйтом, то він призначив одного з міщан лентвйтом, який мав проводити судочинство, апеляція йшла до бурмистра і райців (з восьми обраних міщанами кандидатів староста/вйт чотирьох призначав на ці уряди), а від них – до старости⁵⁰. У Милянєвичах (1585 р.) поряд із лентвйтом Жданом Чирським у суді засідали Петро Юхимович, Янко Воронко і Куш Михайлович “панамар”⁵¹.

Записи луцької вйтівської книги за 1600 р. свідчать про змішані засідання урядовців при судочинстві. Разом із лентвйтом Якубом Козицьким засідали: 24 лютого – райця Михайло Филипович і лавники Сава Томилович та Михайло Федорович, 27 квітня – райця Семен Федорович, 5 травня – райця Богуш Ванкович, 12 травня – бурмистр Петро Федорович та райці Богуш Ванкович і Семен Федорович, 16 травня – райці Богуш Ванкович і Семен Федорович, 20 травня – райця Семен Федорович і лавник Бальцер Берлінський, 23 травня – бурмистр Михайло Филипович, райці Богуш Ванкович, Семен Федорович і лавник Андрій Романович, 5 липня – бурмистр Михайло Филипович, 7 липня – ті ж, що 23 травня, 20 липня – бурмистр Михайло Филипович, райця

⁴¹ ЦДІАК України, арк. 10, 13 зв.

⁴² Там само, арк. 15.

⁴³ Там само, арк. 16 зв.

⁴⁴ Там само, арк. 46 зв.

⁴⁵ ВРАН, ОР, sygn. 262, к. 25 v.

⁴⁶ Ibid., к. 35.

⁴⁷ АРК. АС, sygn. 27, к. 131, 351.

⁴⁸ Ibid., к. 33.

⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 43, арк. 69 зв.

⁵⁰ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 1, арк. 11–11 зв.

⁵¹ Там само, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

Семен Федорович, лавники Сава Томилович і Андрій Романович, 19 серпня – бурмистр Михайло Филипович, райці Богуш Ванкович і Семен Федорович⁵².

Записи луцької міської книги за 1639 – 1640 рр. засвідчують, що поряд із діючими райцями засідали райці попередніх каденцій, т. зв. старі. Зокрема, 10 вересня 1639 р. у судовому засіданні брали участь: бурмистр Павло Антонович, райця Шимон Злоторович, старий райця Ян Матвійович, лавники: Антоній Перетяткович, Роман Лєвонович, Стефан Нєстерович, цехмістри і представники поспільства⁵³. У 1640 р. старі райці засідали: 27 квітня, 4 і 14 травня, 8 і 15 червня та 1 липня⁵⁴. Непоодиноким явищем була присутність на судовому засіданні цехмістрів⁵⁵. Відомі випадки, коли ремісники підлягали суду цехмістрів, на що скаржилися вийти, бо це зменшувало їхні прибутки⁵⁶.

Місцем засідання міського суду мала бути ратуша, якщо вона була у місті. Досить часто так і було⁵⁷. Однак, знаємо випадки, коли вийти та лентвійти проводили судові засідання поза ратушою. У 1616 р. горохівський вийт Омелян Никифорович скаржився на шляхтича Станіслава Олізаровського, який з озброєними слугами напав “на домъ его власний в Горохове мєсте будучий, в которым суды войтовские звыкли се одправовати”⁵⁸. У вийтівському будинку проводилися судові засідання у липні 1594 р. у Ляхівцях⁵⁹. Теж у власному будинку судили міщан луцькі лентвійти Якуб Клімашевський (1577, 1580, 1581 рр.)⁶⁰, Богуш Ванкович (1585 р.)⁶¹, Олександр Бєдерман (1608 р.)⁶², Костянтин Яцкович (1629 р.)⁶³ та Ян Гєпнер (1639 р.)⁶⁴. Поза ратушою (не уточнено, де саме) судив луцький лентвійт Ян Чаїнський (1582 р.)⁶⁵. У січні 1581 р. луцький лентвійт Якуб Клімашевський з райцями та лавниками засідав у будинку Матвія Щєтинки⁶⁶. Луцькі міщани скаржилися на державцю луцького вийтівства Григорія

⁵² Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 19 v, 37 v, 43 v, 45 v, 46 v, 48, 67, 67 v, 72 v, 74, 86 v, 105.

⁵³ ЦДІАК України, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 110 зв.

⁵⁴ Там само, арк. 156, 159, 164, 166 зв., 167 зв., 168.

⁵⁵ Там само, арк. 105 (Луцьк, 18.08.1639 р. – згадуються цехмістри: кравецький і кушнірський Станіслав Буковський, шевський – Михайло Васильович, різницький – Іван Сачивка).

⁵⁶ Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 43, арк. 72–72 зв. (Кременець, 1606 р.).

⁵⁷ Маємо згадки про проведення судового процесу у луцькій ратуші 20.04.1590 р., 9.08.1608 р., 4.04.1618 р., 23.05.1619 р. – ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 38, арк. 189; спр. 80, арк. 1166; спр. 110, арк. 70зв.; спр. 111, арк. 465 зв. У Ковелі 10.09.1644 р. суд теж відбувався у ратуші. – Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 39, арк. 80. Під 1617 р. є згадка, що суди у Рожишах проводилися у ратуші. – Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 106, арк. 561–561 зв.

⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 113, арк. 52 зв.

⁵⁹ Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 28, арк. 4.

⁶⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 362; спр. 21, арк. 131; спр. 25, арк. 88.

⁶¹ Там само, спр. 34, арк. 1052.

⁶² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 40, арк. 460 зв.

⁶³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 165, арк. 189 зв.

⁶⁴ Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 97 зв.

⁶⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 1178 зв.

⁶⁶ Там само, спр. 23, арк. 39.

Колмовського (1595 р.), який засів судити не в ратуші, а в якись “господі”⁶⁷. Поза ратушою у вересні 1598 р. провадив судочинство луцький державця вїтївства Ян Харлинський⁶⁸. Ще один державця луцького вїтївства князь Андрій Козека у березні 1611 р. з райцями і лавниками судив у будинку лентвїта Андрія Рачковського⁶⁹. Часто поза ратушою провадив судові засідання вїт Олександр Загоровський, на що скаржилися луцькі міщани (1618 р.)⁷⁰. Є згадка, що лентвїт Олександр Бедерман провів засідання суду в шинку (1608 р.)⁷¹.

Відомі випадки коли поза ратушою проводилося судочинство і у Володимирі. У січні 1600 р. тамтешній вїт Юрій Овлучимський провадив судове засідання у будинку райці Назара Нестеровича⁷²; у червні 1639 р. суд відбувався в помешканні лентвїта Павла Стомича⁷³, а в березні 1642 р. – лентвїта Филімона Святогоровича⁷⁴. Мала місце також передача в оренду судових повноважень вїтом іншим особам. Зокрема, є згадка про те, що у вересні 1587р. Матей Суський “тые присуды войтовские арендоваль у ее млть кнегини Дмитровое Козичиное”⁷⁵. Кременецький міщанин Олександр Фурсович у 1641 р., позичив вїту Андрію Мисловському 160 золотих, а останній на пів року передав вїтївство “в диспозыцію поводовую”, але О. Фурсович “не тылко през пул рока, але и през недел десят тых судов не отпраыввал и приходовь жадных не брал, кгдаж тые суды зараз от повода отнято и отправоват их заборонено”⁷⁶.

Викликали до суду позовом, який в ідеалі мав передатися в руки тому, кого позивали до суду, але так було не завжди. Так, не заставши вдома луцького лавника Андрія Романовича (1603 р.), позов був відданий його дружині⁷⁷. Запис у луцькій міській книзі за липень 1600 р. фіксує покликання до суду “презь позовь устьный”⁷⁸. Призначення терміну судового розгляду залежало від вїта/лентвїта. Коли колишній володимирський вїт Максим Лудович (1570 р.) прийшов зі скаргою на бурмистра і райців до діючого вїта Михайла Дубницького, то останній призначив засідання судового розгляду через два тижні⁷⁹.

Призначали не лише день судового розгляду, а подеколи й годину. Луцький вїт Андрій Загоровський викликав до суду райцю Павла Антоновича(1639 р.)

⁶⁷ ЦДІАК України, спр. 47, арк. 159.

⁶⁸ Там само, спр. 53, арк. 323.

⁶⁹ Там само, спр. 90, арк. 1008–1008 зв.

⁷⁰ Там само, спр. 110, арк. 70 зв.

⁷¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 40, арк. 460 зв.

⁷² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 20 зв.–21.

⁷³ Там само, спр. 74, арк. 969 зв.

⁷⁴ Там само, спр. 78, арк. 23 зв.

⁷⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 37, арк. 810 зв. (Луцьк).

⁷⁶ Там само, ф. 22, оп. 1, спр. 46, арк. 381 зв.–382.

⁷⁷ Там само, спр. 67, арк. 114.

⁷⁸ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 76.

⁷⁹ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 83–83 зв.

до ратуші на восьму годину “na pułzegaru”⁸⁰. Зазвичай суд відбувався від ранку до полудня. Так, на скаргу Станіслава Граєвського (1569 р.) про небажання луцьких урядників почекати його до вечора останні мотивували це тим, що магдебурзьке право визначає термін до полудня – “мы от полудня у праве сидит и чинити его не повинни”⁸¹. 16 травня 1600 р. у луцькій ратуші Ярош Суєтич “пилность чиниль, почавши от тринадцатое години ажъ до шестнадцатой години до полудня”⁸², а через п’ять днів там само Мацей Чиж чекав на виконання присяги від Орини Ковалевої, “почавши от години тринадцетой ажъ до полудня”⁸³. Справи повинні були вирішуватися завидна. Луцький міщанин Єсиф Анדרосович у листопаді 1583 р. скаржився, що лентвійт Ян Кравець із лавниками хотіли приймати щодо нього рішення вже після заходу сонця – “уже было по заходе сонца з годину, в который часъ вже ся sprawy не справують”⁸⁴. У липні 1587 р. володимирські райці чекали на вїйта і лавників “до години правное аж до полудня”⁸⁵.

Наскільки об’єктивним був судовий процес у містах важко сказати, але є певні підстави твердити, що “добитися” правди в суді можна було. У жовтні 1600 р. до луцького лентвійта Якуба Козицького прийшов міщанин Сімха Аврамович зі скаргою на лавника Андрія Романовича, який купив у нього мед за шість кіп грошів литовських, але самих грошей не заплатив. Лавник заявив, що дійсно купив мед у позивача, однак не за шість, а, поторгувавшись, за три копи. Мед виявився не якісним, тому лавник нічого і не заплатив. Свідок Петро підтвердив, що ціну за мед було знижено до трьох кіп грошів і суд зобов’язав лавника впродовж двох тижнів розрахуватися з Сімхою⁸⁶. У 1610 р. козлинський лентвійт Матвій скаржився на міщанина Шимона Павловича, який неначе обіцяв йому дати 8 золотих “за пожогу фолварку”. Міщанин це заперечив, а тому, що лентвійт не зміг виставити свідків, то уряд прийняв рішення звільнити Шимона Павловича від плати грошей⁸⁷. Два роки перед тим козлинський сотник Савка скаржився на вїйта Миколая Чернацького про побиття, що підтвердили лавники. Справу розглядав намісник Миколай Жирославський. Сам документ у книзі закреслений, а внизу дописано “тая справа през уряд скасована”, що може свідчити про полюбовне її вирішення⁸⁸.

⁸⁰ ЦДІАК України, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 96а. Ще один виклик до суду в іншій справі теж був призначений на восьму годину. Там само, арк. 100 зв.

⁸¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 11, арк. 456 зв.

⁸² Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 48.

⁸³ Ibid., k. 67.

⁸⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 587 зв.

⁸⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 387.

⁸⁶ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 139 v–140.

⁸⁷ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 35.

⁸⁸ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 79.

Суперечка між торчинським міщанином Богданом Вігурою і старостою міста Станіславом Олтаровським (1613 р.), яку не зміг розв'язати луцький біскуп Павло Волицький, дійшла аж до Люблінського трибуналу⁸⁹.

У той же час бажання міського уряду захистити “своїх” міщан перед “чужими” сприяло подвійним стандартам у судочинстві. У березні 1617 р. возний луцького гроду Якуб Іздебський засвідчив, що їздив до Рожищ у справі полонського міщанина Стефана Киселевського Пончошки, якому рожищський міщанин Ждан Чечуркович заборгував 104 золотих, вчасно не віддав і тепер йшлося “о совитост и о шкоды”. Міський уряд Рожищ у ратуші призначив термін віддачі боргу через 12 тижнів, залишивши Ж. Чечурковича у в'язниці при ратуші (“в ратушу албо ли в дому тамошнем рожиским судовомь помененый уряд местский рожиский, везенем опатривши, оставил”)⁹⁰. Після цього судді і С. Пончошка з возним залишили ратушу. Але за якийсь час С. Пончошка з возним знову завітали до в'язниці, однак в'язня там не виявилось. Прийшовши до дому вїта Яна Ємеловського, вони застали там і Ж. Чечурковича, відтак просили вїта або повернути винуватця до в'язниці, або видати їм, але вїт ні того, ні іншого зробити не захотів⁹¹. У червні 1617 р. вже інший возний Труш Овчина заявив, що їздив до Рожищ і вїт повідомив йому про втечу Ж. Чечурковича з міста. Його борг зі штрафами (совитістю і т. п.) зріс до 380 золотих, тоді як майна в боржника виявилось не більше як на 50 золотих. Заклопотаному позивачеві вїт з легкістю дозволив самому шукати збіглого (“яко спротивного и права посполитого непослушного доеждчати и шукати позволяем”)⁹².

Подібні випадки спостерігалися і по інших містах. Кременецький війський Федір Сенюта Ляховецький у квітні 1573 р. оскаржував бездіяльність луцького вїта і райців, до яких звертався для вчинення справедливості з луцьким міщанином Леском, якому заставив корд і вже віддав гроші, а міщанин заставлене не повертає. Не дочекавшись справедливості у міському суді, позивач звернувся до гродського суду, але тепер уже зі скаргою на міську владу⁹³. У вересні 1595 р. слуга київського каштеляна Івана Чаплича Шпановського шляхетний Іван Кулекович скаржився на луцького вїта Григорія Колмовського, який визначив термін видання декрету разом із райцями і лавниками щодо міщанина Миска Слизня, звинуваченого у крадіжці грошей у каштеляна, але виїхав з міста, не виконавши обіцянки⁹⁴.

Захищати своїх вміли і у Володимирі. У травні 1571 р. виж Гришко свідчив у гроді, що ходив до будинку вїта Михайла Дубницького, де в той час були райці, у справі підданого Анни Жоравинської єврея Аншеля Ізаєвича. Остан-

⁸⁹ ЦДАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 99, арк. 93–94.

⁹⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 106, арк. 561.

⁹¹ Там само, арк. 561 зв.

⁹² Там само, арк. 742.

⁹³ Там само, спр. 14, арк. 57.

⁹⁴ Там само, спр. 48, арк. 370 зв.

ній скаржився на кількох міщан за кривди і невиплату боргів. На прохання єврея вчинити йому справедливість міські урядники відповіли: “пойди, дей, до дябла, не до тебе тепер”⁹⁵. Згаданий вїйт не відзначався лагідним характером. З документа за грудень 1586 р. довідуємося, що він у своєму домі тримав в ув’язненні міщанина Івана Сушковича. Бурмистр і райці старої ради просили, щоб вїйт того міщанина “у кълетце своей на морозе таким срокгим везенемъ не держаль и не мордовалъ”, на що вїйт відповів: “буду его держати в том везеню на морозе хоч бы и здохъ”⁹⁶.

Прямий стосунок до судочинства мали такі явища, як віддача міст у заставу й оренду, оскільки державці та орендарі втручалися в міські справи. У червні 1634 р. князь Юрій Заславський віддав у заставу Флоріану Стемпковському Шепетівку. У листі до міщан князь повідомляв, що перед Ф. Стемпковським мають відбуватися всі суди та доводив до відома райців і лавників, щоб замість попереднього осадника Абеля Тошковського за осадника та дозорцю замку і міста відтепер мали Ф. Стемпковського⁹⁷. Про вїйта у листі не згадано, з чого можна припустити, що осадник виконував одночасно і його повноваження. Наслідки застави невдовзі далися взнаки. У березні 1643 р. міщани скаржилися на надужиття Ф. Стемпковського. Загалом у супліці зафіксовано 76 скарг міщан, серед яких – нарікання бурмистрів на побиття, ув’язнення і пограбування. Виправдуючись державця заявив: “ia nie byłem arendarzem, tylko zastawnikiem”⁹⁸. Скарги міщан повторилися 1644, 1645 і 1646 рр.⁹⁹. Аналогічна ситуація була стосовно Судилкова, який у заставу від князя отримав той же Ф. Стемпковський. Супліку зі скаргою на зловживання державці в 1644 р. підписала “вся громада судилківська”¹⁰⁰.

У 1609 р. княгиня Софія Вишневецька віддала в оренду Семену Кміті та Аарону Ізаковичу Володимирець. У відповідному договорі зазначалося, що орендарі мають право міщан і бояр судити та карати, окрім виносити смертні вироки, які необхідно було б узгоджувати з урядником княгині¹⁰¹.

Документи свідчать, що не лише сам орендар, а й його дружина втручалася у судові справи. Так було у Колках, які в 1618 р. перебували в оренді у Каспара Тудоровецького і його дружини Анни. На них і на колківського вїйта Франциска Бромерського скаржився яровицький урядник Вавринець Бенецький за те, що вони прихистили в Колках кілька десятків циган, над якими “был старшимъ някий Павел циганъ”. Циган звинуватили в обкраденні бортника села Чолниці Тимоша, в якого забрали речі та готівкою 400 золотих. Урядник

⁹⁵ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 154 зв.

⁹⁶ Там само, спр. 19, арк. 906 зв.–907.

⁹⁷ APK. AS, Teki arabskie, sygn. 146/8, k. 3–4.

⁹⁸ Ibid., k. 13 (загалом к. 13–40).

⁹⁹ Ibid., k. 89–96, 159–161, 171, 176.

¹⁰⁰ Ibid., k. 103, 113, 117, 119.

¹⁰¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 95, арк. 146 зв.

В. Бенецький звернувся до орендаря і вїта з проханням – видати винуватців або ж негайно вчинити “справедливість [...] неодволочную”. На таку вимогу Анна Тудоровецька і вїт “зложили термін”. Однак, коли на вказаний день урядник з возним і шляхтичами прибули до Колок, то справедливого суду не дочекалися, оскільки Анна Тудоровецька і вїт “тых выволаньцовъ цигановъ [...] овъшем их боронили, поведаяючи, же добре люде”¹⁰².

Традиційно міщани могли подавати апеляції на судові рішення міського уряду чи урядника до власника міського поселення, який був повноправним господарем у своїх мастках¹⁰³. Зазвичай це оговорювалося в локаційно-магдебурзьких або окремих привілеях містам. Надаючи магдебурзьке право Локачам (1611 р.), король акцентує, що апелювати міщани можуть до власника Рафала Лещинського¹⁰⁴. Подібна ситуація була із Кошовградом, який 1635 р. отримав локаційно-магдебурзький документ від свого власника Яна Кошовського¹⁰⁵.

Значний вплив на судочинство в приватних містах мали євреї, позаяк дуже часто вони тримали міста в заставі і оренді (див. про це “Фактори розвитку міських поселень”). Інколи євреї приватних міст отримували від їхніх власників окремі привілеї, в яких викладалися їхні права та обов’язки. Юрій Чаплич-Шпановський, видаючи в 1641 р. такий привілей євреям Киселина, оговорив, що судити їх буде за Литовським статутом, а якщо б дійшло до судової справи між християнином і євреєм, то християнин у разі потреби свідчень має виставити трьох свідків – двох християн і одного єврея, за відсутності ж єврея може присягнути сам; також і євреї у суперечці з християнами повинні подати двох свідків християн і одного єврея¹⁰⁶. Окремий привілей євреям містечка Гулевичів видав у 1618 р. Юрій Гулевич. У ньому зазначено, що євреї “волный судити се перед доктором мают а жид не мает до права местского стати, не повинен, толко до замку за позвом стати мает, яко и по інших местахъ королевських. Такъ же даю и позволяю (сказано у привілеї – *Авт.*) если би-с што трафило, о що бы шло жидом моим, о криминал и о счо бы се колвекъ трафи-

¹⁰² ЦДІАК України, спр. 110, арк. 584 зв.–585 зв.

¹⁰³ Bohdan Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975), 6–7; Józef Mazurkiewicz, “O niektórych problemach prawno-ustrojowych miast prywatnych w dawnej Polsce,” *Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska* 11, sec. G (1964): 116; ширше про апеляції див.: Marta Załęska, *Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym Średniowieczu (studium historyczno-prawne)* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005), 110–120; Зиновий Копыський, *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.* (Минск: Наука и техника, 1975), 42; Анатолий Грыцкевич, *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв.* (Минск: Наука и техника, 1975), 200.

¹⁰⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, кн. 205, л. 29.

¹⁰⁵ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 40, арк. 714.

¹⁰⁶ Національна бібліотека України ім. В. П. Вернадського НАН України, Інститут рукопису (далі – НБУ ім. В. Вернадського), ф. 2, спр. 21640, арк. 52–52 зв. Така норма радше відповідала принципам магдебурзького права, ніж артикулам Литовського статуту. Див.: Bartłomiej Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953), 60.

ло, теде буду повинень жидовъ судити водлугъ привилею, наданого от короля его м[и]л[ости] жидом всим волинскимъ”¹⁰⁷. Прагнення єврейських громад міст отримати окремі привілеї було викликане бажанням дистанціюватися від міщан і юридично забезпечити себе¹⁰⁸. Дослідники відзначають, що попри загальне переконання про обмеження і упослідження євреїв насправді їхнє становище було далеко не таким поганим¹⁰⁹.

Важливу роль у судовому процесі відіграв адвокат/прокуратор/умоцований¹¹⁰. У лютому 1592 р. у луцькій ратуші розглядалася справа про вбивство гнідавського тивуна Оношка Білоусовича міщанином Іваном Голузкою. Останній просив у лентвійта, райців і лавників відкласти справу на два тижні “бо, дей, прокуратора жадною мерою способит себе не могу”, оскільки він перебуває в ув’язненні. Міський уряд пішов на зустріч цьому проханням¹¹¹. У травні 1640 р. луцький єврей Мос Абрамович звинуватив неякого Клосінського у пограбуванні свого склепу і захопленні грошей та товару. Коли звинуваченого привели на суд з в’язниці, він зажадав, щоб йому дали адвоката і за такого дали возного Івана Городиського¹¹². Часто доля позову чи судового процесу залежала від уміння адвоката правильно побудувати захист чи претензії свого клієнта. У лютому 1630 р. єврей з Ляхівців Мошко через умоцovanого шляхетного Матіяша Толстецького скаржився на Криштофа Мисловського, якого орендував корчму у с. Поляхові та з відома якого Миколай Желиславський здійснив наїзд на корчму – вигнав і пограбував єврея. Шкоду Мошко оцінив у 130 золотих. Умоцований від К. Мисловського Василь Дашковський на першому етапі зумів загальмувати розгляд скарги, подавши до суду “лист отрочоний” про хворобу свого клієнта. Зваживши на це, справу відклали до наступних років¹¹³. Удруге справа розглядалася аж 31 липня 1631 р. Умоцovanим єврея далі виступав М. Толстецький. У підсумку позвана сторона на засідання не з’явилася і суд визнав перемогу за позивачем і зобов’язав К. Мислов-

¹⁰⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 109, арк. 17 зв.–18 зв. Див. публікацію цього документа: Андрій Заяць, “Невідомі документи до початкової історії містечка Гулевичі,” *Студії і матеріали з історії Волині*. 2012. (Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2012), 266–275.

¹⁰⁸ Jakub Goldberg, “O motywach nadawania przywilejów dla gmin żydowskich w dawnej Rzeczypospolitej,” *Parlament. Prawo. Ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej* (Warszawa: Wydawn. sejmowe, 1996), 76.

¹⁰⁹ Сергей Бершадский, *Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской уни. 1388–1569 г.* (Санкт-Петербург, 1883), 410–414; Adam Kaźmierczyk, *Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI–XVIII*. (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2002), 23–25.

¹¹⁰ Спостереження про волинських адвокатів див.: Наталя Старченко, “Умоцovanі-прокуратори-приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст),” *СО-ЦІУМ. Альманах соціальної історії* 1 (2002): 111–144.

¹¹¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 274 зв.

¹¹² Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 175 зв.–177.

¹¹³ Там само, ф. 22, оп. 1, спр. 37, арк. 261–262.

ського у двотижневий термін сплатити 130 золотих під страхом баніції¹¹⁴. У січні 1646 р. луцький райця Павло Антонович через умоцovanого шляхетного Павла Шолгена судився з шляхтичем Андрієм Калениковичем Струпинським, якому позичив 46 золотих ще у 1638 р. Спроба позивача нагадати шляхтичу про борг завершилася словесними образами, а дружина позваного ще й намагалася побити києм його, а супроводжуючого скаржника возного, так ударила кулаком у груди, “же ся аж заточил”. Суд, з огляду на неприсутність позваної сторони, присудив виграш справи райці¹¹⁵.

Відкладення справи до наступних років/рочків чи на розгляд Трибунальського суду вже було певним успіхом адвокатів, бо це затягувало вирок у потенційно програшній справі та давало можливість порозумітися, або в якийсь інший спосіб уникнути програшу. У квітні 1635 р. локацькі міщани Семен Скалченя, Миско Куский та Іван Кудика мали справу у суді з шляхтичем Станіславом Папроцьким, який напав на них у Порицьку, побив і пограбував. Міщан представляв умоцований Григорій Завальський. Умоцований від позваного Бартош Папроцький (очевизно, родич) заявив, що у позові його підзахисного безпідставно названо неосілим, хоча він таким не є і готовий документально це підтвердити, але для цього потребує часу і тому просить відкласти засідання до наступної судової сесії. Натомість умоцований від позивачів заявив, що позвана сторона в такий спосіб лише затягує час, бо позов був даний вчасно і шляхтич міг прибути до суду з необхідними документами та просив суд продовжити засідання. Суд не підтримав цього клопотання і таки відклав судовий розгляд до наступної сесії. Умоцований від міщан із цим не погодився і просив дозволу апелювати до Коронного Трибуналу, що було дозволено, хоча це грозило ще більше загальмувати вирішення справи¹¹⁶.

Вести справи адвокатам безпосередньо у міському суді міщани доручали рідко, натомість дуже часто наймали їх, коли справи провадилися у гродському/земському, Трибунальському чи королівському суді. У лютому 1590 р. возний Ісакій Долматський свідчив у гроді, що був у ратуші Володимира, де міщани одностайно дали Якиму Стривязькому, Михайлу Семеновичу Залужському, Назару Нестеровичу, Іляшу Андрійовичу, Тимофію Пахировичу та Данкові Давидовичу “во всемъ моц зуполную, зыски и утрату на противку” свого війта М. Дубницького¹¹⁷. У березні 1632 р. до володимирського гроду прийшли бурмистр і райці та заявили, що невдовзі припадає час розгляду різних міських справ у Варшаві перед королівським судом, у яких міщани є як оводовою, так і позваною сторонами. Зважаючи на неможливість їх бути у Варшаві, вони уповноважили вести ці справи шляхтичів Андрія Янецького

¹¹⁴ ЦДІАК України, спр. 38, арк. 237 зв.

¹¹⁵ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 45, арк. 544–546 зв.

¹¹⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 509 зв.–511.

¹¹⁷ Там само, спр. 23, арк. 132.

і Данієля Іжицького та дозволили їм залучати на допомогу за потреби інших осіб. Уповноважені мали “в тыхъ всихъ справахъ правне поступовати, контровертовати, декрета односити, росписовати, вздавати и оними яко власними своїми водьлугъ воли и уподобанья своего оборочати, приймаючи во всемъ зыскъ и страту”¹¹⁸. З такою ж заявою звернувся до володимирського гроду виживський міщанин Шимон Вшолкович (1634 р.), уповноважуючи шляхтича Яна Рожинського та райцю Петра Францишковича вести його справи, “где кольвекъ будучихъ”¹¹⁹.

Доручали вести свої справи адвокатам і євреї. У вересні 1634 р. “старшие жиди и мещане володимерские” від себе і від усього рабинського збору заявили, що, “маючи справи свои розные у розныхъ судахъ и урядахъ”, доручають їх вести Вольфу Маєровичу та Абраму Марковичу¹²⁰. Наступного року їхніми умоцваними стали єврейський синдик Марко та Якуб Калманович¹²¹. Подібні доручення у той час були звичною практикою¹²².

Досліджуючи міське судочинство, задаємося закономірним питанням: яке право діяло в містах? Аналіз джерел дає змогу висловити припущення, що це була суміш приписів магдебурзького права, Литовського статуту і звичаєвих норм. Окрім того, кожне міське поселення, хоча, зазвичай, орієнтувалося чи брало за взірць котресь з більших міст, творило лише йому притаманні правові особливості.

Стосовно магдебурзького права, то традиційно думки істориків кардинально різняться. В. Антонович твердив, що магдебурзьке право в містах Правобережної України було мало знане, його кодекси реально не доходили до міст, а в кращому разі використовувались “польські редакції магдебурзького права, які радше були юридичними трактатами і роздумами, складеними краківськими і львівськими юристами XV–XVI століть, аніж збірками статей обов’язкового законодавства”¹²³. Таку думку вченого заперечував Федір Тарановський, який доводив, що праці Бартоломея Гроїцького і Павла Щербича були власне збірками, хрестоматіями норм магдебурзького права, а не юридичними трактатами¹²⁴.

Наявний стан джерел, найперше незначна кількість збережених міських книг, не дає змоги однозначно відповісти на це питання, проте опрацьований матеріал дозволяє висловити певні припущення.

¹¹⁸ ЦДІАК України, спр. 67, арк. 191 зв.–192.

¹¹⁹ Там само, спр. 69, арк. 400 зв.

¹²⁰ Там само, арк. 1139–1140.

¹²¹ Там само, спр. 70, арк. 42–42 зв.

¹²² Там само, спр. 71, арк. 634; спр. 74, арк. 586–586 зв.; спр. 79, арк. 1240 зв.–1241 зв.; спр. 82, арк. 38–38 зв.; спр. 84, арк. 449–450; ф. 25, оп. 1, спр. 236, арк. 108.

¹²³ Антонович, “Предисловие,” 59.

¹²⁴ Фёдор Тарановский, *Обзор памятников магдебурзького права западно-русских городов Литовской эпохи. Историко-юридическое исследование* (Варшава: Типография Варшавского Учебного Округа, 1897), 38.

Бажання міщан отримати магдебурзьке право опосередковано свідчить про те, що його цінували, позаяк воно не лише давало можливість ширшого впровадження самоврядування, але й судочинства¹²⁵. З окремих фраз документів видно, що норми магдебурзького права застосовувалися при вирішенні судових справ, хоча звучали вони надто загальноно. У травні 1608 р. і червні 1609 р. міський уряд Козлина, розбираючи суперечку міщан, виніс вирок “водлуг права магдебурского”¹²⁶, а в жовтні 1609 р. в іншій справі – “ведлуг порядку месцького артикулу в судах месцьких”¹²⁷. Міський суд Торчина (1614 р.) справу між Войтехом Дрогожинським та Зубрицьким розглядав “водлугъ права своего майдебурского и артикулов, до тоє справы належачих, чинечи досыт справедливости”¹²⁸. Війт і міський уряд Рожища (1617 р.), виправдовуючись перед позивачами про збіглого боржника “показовали артыкулы с права майдебурского в пол саксоню описаные о таковом збегълем должнику”¹²⁹. У кількох документах згадуються конкретні посилання на норми магдебурзького права. У квітні 1608 р. міський уряд Козлина розглядав скаргу міщанина Андрія Кравця, який винайняв в обійсті Тимоша Чоргацького пекарню (кухню) і комору. Останній взяв за це завдаток, а в подальшому передумав і вигнав позивача. На суді Тимош Чоргацький визнав, що така угода була, але не зміг обґрунтувати свого рішення не допускати Андрія Кравця до користування пекарню і коморою. Тоді судді, “прихилиючисе праву майдебурскому артикул в титулах описаный лист сто семдесят чвартый”, наказали, “абы был [Кравець – А. З.] в спокойном держаню найму своего в дому Тимошовым до року ведлукгъ постановеня”¹³⁰. Ця постанова відповідає розділу “O najemnikach a o pajmiech” у збірнику Б. Гроїцького “Artykuły prawa majdeburskiego”¹³¹.

У травні 1628 р. той же міський уряд розглядав справу між міщанами мельником Пархомом і Пилипом. Пархом взяв у Пилипа занедбаний “рез поля” і впродовж трьох років обробляв його, аж доки Пилип без його відома вирішив продати цю землю іншому, заявивши, що це його земля і він вільний нею розпоряджатися. На це Пархом відповів: “я тебе мил дати пол маци жита и, розкопавшы, то уживаю [...] податки такъ к[о]роля его мл, яко и чинши кнежати его м[и]л[о]сти плачу”. Порадившись, судді зазначили: “а такъ мы, заховавши их водлуг права майдебурского, в статуте порядку местского описаного, лист

¹²⁵ Ольга. Варьяш, “Городское право и право в городе как фактор единения,” *Город в средневековой цивилизации Западной Европы* (Москва: Наука, 2000), т. 3, 247. Ширше про міське право див.: Гарольд Дж. Берман, *Право і революція. Формування західної традиції права* (Київ: IRIS, 2001), 351–397, 502–505.

¹²⁶ ВРАН, ОР, sygn. 262, к. 49, 94 v.

¹²⁷ Ibid., к. 106.

¹²⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 97, арк. 455 зв.–456.

¹²⁹ Там само, спр. 106, арк. 742.

¹³⁰ ВРАН, ОР, sygn. 262, к. 44.

¹³¹ Bartłomiej Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1954), 61–62.

трынастий о промовчане кгрунту местского, наказуемо абы мелникъ при том ризи выкопаным с пращи своей вечными часы зостал, кгдаж вшелякие ценжары и платы местские с того чинит от лит трох, а Пилипови ж бы отдал пол маци жита за тыжден с тых причин, же он был с померы влочниковый, дубину занял, которой не копал”¹³². Згаданий у судовому рішенні вердикт відповідає розділу “O dawnościach” збірника Б. Гроїцького¹³³.

У 1643 р. в олицькому міському суді розглядалася справа між Мартином Буковичем та Яном Мозеловським і його дружиною Регіною. Обидві сторони претендували на масток за тестаментом Мацея Пушка. Мартин був племінником заповідача, Регіна – його пасербицею. Позивач обгрунтував свою правоту цілою низкою артикулів зі “Speculum Saxonum” (арт. 6 книги 2, арт. 83 книги 3, арт. 70 книги 1), “Ius municipale” (арт. 55, 20, 140) та посилався на 12 лист “Artykułów...”¹³⁴. Останній поклик відповідає розділу “O przedawaniu i o kupowaniu imienia i o wzdaniu prawa” збірника Б. Гроїцького¹³⁵. Відповідають дійсності і статті з “Саксонського зеркала”¹³⁶. На жаль, сторінки цього документа сильно пошкоджені і не мають закінчення (як, зрештою, і початку), тому не знаємо чим закінчилася ця справа.

Застосування норм магдебурзького права у Луцьку чітко окреслено в одному з документів. У липні 1567 р. луцький міський суд розглядав справу між несухойжським євреєм Шмарлом і місцевим міщанином Парфеном Васильовичем. Уповноважений від князя Романа Сангушка (Несухойжі належали князю) службник Стахій зажадав, аби суд відбувся за нормами Литовського статуту, на що лентвійт Степан Маскович відповів: “Мы не судимъ статутомъ земским, толко водлугъ привилевъ своихъ и наданя права от его королевское млти статутом майдембургскимъ, а не земским, прото и тепер не будем иначе судити”¹³⁷. Посилання на магдебурзьке право нераз було загальним, але свідчило, що його застосовували при судочинстві. У лютому 1566 р. у справі між вйтом Кодні Матвієм Панковичем Скерсновським та луцьким міщанином Яном Золотарем, коли останній без видимих причин просив відкласти судове засідання на два тижні, то почув від позивача, що “то не ест реч слушная ани того право мандеборское не несетъ абы гостеви приежчому право далее третего дня откладати мяно”¹³⁸. Подібно було й у січні 1570 р, коли через скаргу Яна Монвида Коблинського на луцьких міщан про якусь завдану

¹³² ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 46–46 v.

¹³³ Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 22.

¹³⁴ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 81.

¹³⁵ Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 18–20.

¹³⁶ *Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования* (Москва: Наука, 1985), 47, 50, 114–115.

¹³⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 313.

¹³⁸ Там само, спр. 8, арк. 52.

йому кривду, райці призначили судове засідання “водлуг обычаю права нашого майдеборского”¹³⁹.

При розгляді судових справ у Луцьку відомі також посилення на конкретні статті магдебурзького права. У травні 1600 р. у луцькому суді слухалася справа між Себастьяном Венгерським і Ярошем Суєтичем. У ратуші засідали війт Марко Жоравницький, князь Юрій Чорторійський, підкоморій Ян Харлінський, гродський суддя Матей Стемковський, райці та лавники “при немаломъ зобраню людей зацных”. Суть справи була такою. С. Венгерський тримав у міщанки Богданові Смиковської свої речі і між ними шкатулку з грішми та документами. Якийсь Прокопко Кротович вкрав цю шкатулку, але найняті потерпілим люди зловили злодія і доправили до Я. Суєтича, на той час лентвійта, а цей, не вчинивши, на думку скаржника, справедливості, відпустив злодія. Я. Суєтич пояснив це тим, що пійманий назвався шляхтичем і привели його вночі “без лица”. Виправдовуючись, Я. Суєтич виконав відповідну присягу, і суд звільнив його від звинувачення. Однак С. Венгерський і далі позивав його, мотивуючи, що спочатку звинувачував оскарженого у тому, що той відпустив злодія, а тепер пропонує і злодія, і Я. Суєтича віддати на “пробу” катові, підозрюючи останнього у порозумінні зі злодієм. Війт, “бачечи то иж ся так великая справа, якая перед тымъ не бывала”, разом із поважними засідателями пішли до замку і відклали судове засідання на третій день. У призначений термін суд зібрався (був присутній знову князь Ю. Чорторійський). Я. Суєтич, покликаючись на достатність своєї присяги, показав “артыкулы у права майдеборского, напервей в Саксоне о присягахъ, листъ триста тридцать вторый, на другомъ местцу листъ триста тридцать шостый, а в порядку права майдеборского в третьей части листъ осмьдесять пятый и листъ осмьдесять девятый, просячи водлугъ тыхъ артыкуловъ вольности”, що суд і вчинив¹⁴⁰.

У серпні 1600 р. луцький міщанин Федір Мельник у спорі з євреями Ліпманом та Мошком мав виконати присягу, але скаржники не з’явилися до суду самі та не прислали уповноважених. Суд, поглянувши “в право майдеборское водлуг артикулу оденьнадцатого в листу двадцать первомъ” звільнив Федора від позову¹⁴¹. Згаданий поклик відповідає розділам “O przysięgach” та “O przysiędze na roku nie oddanej” збіроч Б. Гроїцького¹⁴². Аналогічна ситуація повторилася в Луцьку у вересні того ж року, коли на виконання присяги Ганусом Шотом не прийшов єврей з Сокола Гірш. Покликаючись на згаданий вище артикул норм

¹³⁹ ЦДІАК України, спр. 12, арк. 38 зв.

¹⁴⁰ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 48 v–53 v. Скарга В. Венгерського на Я. Суєтича була занесена також до луцького гроду 16 грудня 1598 р., з якої довідуємося, що у шкатулці було 300 червогих золотих. – ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 53, арк. 621–622.

¹⁴¹ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 106 v.

¹⁴² Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 32–33; Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, 145.

магдебурзького права, вердикт суду був такий самий¹⁴³. У березні 1616 р. при розгляді справи у луцькому суді уповноважений від Андрія Колачковського Станіслав Павловський у суперечці з львівським міщанином Івашком Торосовичем покликався на артикул 51 книги 1 “Speculum Saxonum”¹⁴⁴.

Норми магдебурзького права цікавили і шляхтичів. Семен Богданович Круневич, оскаржуючи луцького міщанина Івана Голузку за вбивство свого гнідавського тіуна Оношка Білоусовича, покликався на артикул 57 збірки Б. Гроїцького “Porządek sądów i spraw miejskich”¹⁴⁵.

Норми магдебурзького права використовувалися й у судочинстві Володимиря. Слуга Василя Древинського Ярош Семенович (1567 р.) скаржився, що міський суд, відсудивши у нього фільварок на користь райці Василя Каплі, не хоче видати йому відповідного випису з цієї справи, а це суперечить магдебурзькому праву¹⁴⁶. У жовтні 1583 р. Аннуша Сачківна скаржилася бурмистру та райцям на володимирського війта М. Дубницького, який відібрав їй фільварок, сіножать і ґрунт на передмісті. Війт заявив, що це неправда і покликано його до неналежного суду, бо згідно з нормами магдебурзького права судити його повинен лентвійт¹⁴⁷. Неприйнятність цього для поведової сторони полягала у тому, що лентвійтом був рідний брат війта Кирило Васильович. Ситуація повторилася у вересні 1585 р. Тепер на М. Дубницького скаржилися Малхер Овлучимський та Авдогія Хмелецька, але війт знову твердив, що відповідати буде лише перед лентвійтом¹⁴⁸.

У 1608 р. у козлинському міському суді слухалася справа стосовно оскарження Павла Шкотиня і його помічників Петра й Омеляна у крадіжках меду в різних осіб. Підозрюваних міський кат піддав тортурам (“пробам”), після чого вони у всьому зізналися (згадка про ката важлива, оскільки традиційно вважається, що вони були лише в більших містах). Суд виніс вердикт – смертну кару “ведлуг права статуту майдебурского части четвертой и статуту земского розделу четвертогонадцат артыкулу четвертого”¹⁴⁹. Згадані поклики відповідали IV артикулу збірки Б. Гроїцького “Postępek sądów...”¹⁵⁰ та 4 артикулу 14 розділу Другого Литовського статуту¹⁵¹. Цей унікальний документ засвідчив, що поряд із нормами магдебурзького права міські суди використовували і Другий Литовський статут.

¹⁴³ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 119–120.

¹⁴⁴ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 425, арк. 17 зв.

¹⁴⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 294.

¹⁴⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 195–195 зв.

¹⁴⁷ Там само, спр. 16, арк. 327–328 зв.

¹⁴⁸ Там само, спр. 18, арк. 637 зв.–641.

¹⁴⁹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 50.

¹⁵⁰ Bartłomiej Groicki, *Postępek sądów około karanian na gardle* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1954), 105–108.

¹⁵¹ *Статуту Великого князівства Литовського: у 3 т.* (Одеса: Юридична література, 2003), т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року, 192–193.

Не менш цікаво і те, що в тому ж таки козлинському суді використовувався і Третій Литовський статут. У жовтні 1609 р. міщанин Борис Михаленя скаржився на побиття і поранення його Хацком Листопадом, що останній заперечував. Тоді судді, постановили: “нарадившисе и прихилияючися праву посполитому в разделе аґ (11) в артыкуле ґ (10) наказуемы помененому Бурисови на ранах присягнут а кгда присягнет, теды Хоцко повинен его ведлуг стану навезат”¹⁵². Також є всі підстави припустити, що суперечку між козлинськими міщанами Антоном і Харком у липні 1608 р. судді також вирішили, спираючись на Литовський статут, щоправда без означення артикулів і розділів, – “абы кождый спокойне своего уживал под закладом вины, в статуте описаным”¹⁵³.

Норми Литовського статуту використовувалися при “гонінні сліду” (див. Другий Литовський статут, арт. 6, розд. XIV). Судова справа між володимирським війтом Михайлом Дубницьким і братами Овлучимськими розглядалася у вересні 1586 р. Війт звинувачував останніх у нападі з братами на його будинок у 1584 р. та вбитті бурмистра Василя Ілінського. Обґрунтовуючи арешт Малхера Овлучимського, війт заявив, що “в погоненю албо во втеканю на следу волно поймати не толко в дому, поки юрисдыщией местьское ставаеть, але и в костеле албо на цвинтару такового злочинцу в гоненю где бы дойти могли, волно поймати, посадити и на горячом учинку судити”¹⁵⁴.

У заславській замковій книзі неодноразово посилались на Другий Литовський статут, бо у ній висвітлено діяльність не міського, а замкового суду, хоча значна частина справ стосувалася власне міщан. У вересні 1573 р. заславський “доктор жидовский” Шмоїл скаржився на єврея Шмаїла Мошковича, що той запросив його на учту до свого дому і там побив. Виж оглянув рани і засвідчив побиття. У відповідь Шмаїл Мошкович заявив: “Я на том бои и на ранах своих [...] готов присегу учинити, беручи собе на помочь артыкул статутовой в разделе первомадцат артыкул трыдцат пятый, в которомь пишет (далі йде цитата з Другого Литовського статуту¹⁵⁵ –*Авт.*) [...] А иж доктор светков не мел, теды в том же артыкуле так ся ест написано нижей (тут знову цитувався згаданий артикул)”¹⁵⁶.

У січні 1574 р. заславський дяк Андрій Ленцович звинуватив міщанина Мелешка Мишковича Нащокевича в крадіжці 10 возів сіна, що останній категорично заперечив і закинув позивачу ославлення – “мене на доброй славе моей забиваеш”¹⁵⁷. Намісник заславський Василь Копоть, який судив справу, вирі-

¹⁵² ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 105 v. Див.: *Статуты Великого князівства Литовського: у 3 т.* (Одеса: Юридична література, 2004), т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн., кн. 1, 589.

¹⁵³ ВРАН, ОР, sygn. 262, k 61 v.

¹⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 615–615 зв.

¹⁵⁵ *Статуты Великого князівства Литовського: у 3 т.*, т. 2, 194.

¹⁵⁶ АРК, АС, sygn. 27, k. 322–323.

¹⁵⁷ *Ibid.*, k. 390.

шив так: “А так я углянувши у статут в разделе четвертомънадцать артыкула сегомо, в которомъ пишеть: хто бы кого обвинил без лица и без каждое слушное причины и злодейство таково обвинене оному ничого шкодити не маеть и за такое обвинене будет его повинень навезати так, якобы его ранил. А такъ я подлугъ того артыкула усказаломъ на томъ Аньдрею навезки оному Мелешкови за тое обвинене пят копь гр[о]шей”¹⁵⁸. Цитата з Другого Литовського статуту близька, але недослівна з списком Василя Усовича (який є опублікованим)¹⁵⁹, однак найцікавіше, що цей артикул стосується шляхтича, яким міщанин Мелешко невідомо чи був (принаймні таким він не названий у документі).

Другий Литовський статут цитували й при розгляді інших справ, записи про які вміщено в заславській замковій книзі¹⁶⁰. Використання норм Литовських статутів не є чимось аномальним, оскільки ряд артикулів цих законодавчих збірників прямо чи опосередковано стосувалися міського життя¹⁶¹.

Окрім приписів магдебурзького права і артикулів Литовських статутів у міському судочинстві застосовувалися ще й звичасві норми, про що сигналізували дослідники¹⁶². Неодноразово в міській книзі Козлина та замковій книзі Заслава згадується “ставлення шапки”¹⁶³. У вересні 1573 р. Дорота, дружина заславського кухаря Станіслава, скаржилася про побиття її міщанкою Кулиною. Остання це заперечувала і заявила, що не біла, а лише відіпхнула її від свого чоловіка, “а так Дорота, доводечи того, – читаємо у документі – ставила шапку до людей и выдала светковъ трохъ”¹⁶⁴. У вересні 1573 р. заславський священник Зеновій скаржився на священника з с. Михля Данила, який “на спаши поймалъ” його вола. Отець Зеновій посилав до нього дяка і “людей добрых мужов”, однак повернути вола не вдалося. Своєю чергою отець Данило заявив, що тримає вола через починені йому шкоди, а “мужов, дей, я не знаю”. Тоді позивач, “доводечи того, иж его мужи за лихою горожою волнымъ

¹⁵⁸ APK, AS, sygn. 27, k. 391.

¹⁵⁹ *Статуты Великого князівства Литовського: у 3 т., т. 2*, 194.

¹⁶⁰ APK, AS, sygn. 27, k. 62, 77, 430.

¹⁶¹ Андрій Заяць, “Міщани поміж Литовськими статутами і практикою життя,” *Соціум. Альманах соціальної історії* 9 (2010): 9–19.

¹⁶² Leszek Łysiak, “Recenzja,” *Kwartalnik Historyczny Kwartalnik Historyczny* 1 (1973): 128; Zofia Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w.* (Poznań: UAM, 1964), 64, 116, 157; Тарановський, *Обзор памятников магдебургского права*, 11.

¹⁶³ Словник староукраїнської мови дає таке пояснення цього вислову: “...судова запорука у вигляді грошової застави, покладеної в шапку, яка зберігалася у сторонніх людей до рішення суду, після чого застава того, хто програв, переходила в казну, суддям або тим, хто виграв справу”. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (Київ: Наукова думка, 1978), т. 2, 554. Про “ставлення шапки” див. спостереження Войцеха Кулісевича: Wojciech Kulisiewicz, *Zaruka (vadum) w prawie litewskim XV–XVII wieku* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1993), 15–32.

¹⁶⁴ APK, AS, sygn. 27, k. 324.

¹⁶⁴ BPAH, OR, sygn. 262, k. 76.

учинили, ставил шапку до мужей с копы гр[о]шей, але попь мехолский приставити не хотел”¹⁶⁵.

У грудні 1573 р. у заславському суді дійшло до розгляду трагічної й водночас комічної справи. Степан Покошовський від імені Соні Гусарової скаржився на заславського єврея Віктора Маєровича, який “нет ведома, для которое причины небожчика Гусара, мужа оное [...] нежким напиткомъ з примусу замордоваль, от которого напитку з сего света зышоль”. На це єврей відповів, що Гусар дійсно в його корчмі, “пиво беручи, своволне пил, на которого мне, яко орандарови, ся по колко раз оповедали, и я, вишодши з ызбы, в сенех воды дожчовое набравши, на столе поставил. Он место пива самъ доброволне ся напил, але, дей, я его к тому напиткови не примушал, ани о том ведаю. Пан Покошовский на довод шапку ставил. Виктор шапку приставил и подал пан Покошовский светка первого на име Маца а Гордея Ананчича, а в недостатку третьего светка поведил, иж, дей, Соня готова сумненемъ своимъ того поправити. Жид поведил и просил, абы был захован подлуг привилія им даного, абы светок был при тых двух хрестиянохъ, третий светок жид. А так мы не чинечи того коротко, взяли то на розмышлене его мл п[а]на Василя Коптя”¹⁶⁶.

“Ставлення шапки” зафіксовано і для судочинства міста Козлина. Згідно з записами у міській книзі, у листопаді 1608 р. Андрій Трохимович скаржився на олеського єврея Аврама за порушення домовленості, за якою останній мав купити у згаданого міщанина горілку вартістю один гріш за квартиру. Перед судом в особі вїйта та лейтвїйта єврей визнав факт домовленості, але заявив, що до горілки “мял ми котлов дат на перегнане той горилки на оквиту”. Андрій Трохимович заперечив це, а свідків у єврея не виявилось. Тоді “Андрій приставил шапку на довод, а жид приставит не хотил”¹⁶⁷. У грудні 1608 р. козлинський швець Петро скаржився на свого учня Селівона, за те, що, взявши у сина Криштофа ремонтувати боти, залишив свого майстра. Селівон заперечив це і тоді “Петръ приставил шапку до сына Крыштопова с пол золотого, хотячи то показат, же не ему дано до рукъ, але Селивону. Свитокъ, сын Крыштопов вызнал, же боты дал для направованя Селивону, учню его. Наказали есмо абы Селивон боты заплатил за дви недили, што соби Петрикъ дал записати”¹⁶⁸.

Використовувалося “ставлення шапки” у суді й при розгляді справ про побиття. Так, у грудні 1608 р. козлинський міщанин Іван Литвин скаржився на Левка за побиття, що останній заперечував. Тоді Іван, “доводячи збитя своего, ставил шапку до свитка Матфия догтяра, который под сумненем сознал, же кгда крикъ почув, пошед до дому Левкова и нашов двери защиплены, а кгда

¹⁶⁵ APK, AS, sygn. 27, k. 321–322.

¹⁶⁶ Ibid., k. 372.

¹⁶⁷ BPAH, OR, sygn. 262, k. 76.

¹⁶⁸ Ibid., k. 80.

отчинив, Иван з ызбы вышов, нарекаючи на Левка”. Уряд за тим доводом наказав “абы Левко Ивана водлуг стану навезал сто грошей”.¹⁶⁹

При судовому розгляді боргових справ теж зафіксовано “ставлення шапки”. У липні 1607 р. козлинський кушнір Давид скаржився на шинкаря Пархома, який не заплатив йому за “роблення” кожуха 25 грошів литовських. На це шинкар відповів: “я ему за роботу заплатил водлуг постановеня, то ест выпил у мене пол цебра пива, до чого ся Давид и сам признал. А такъ мы, – далі читаємо – уряд, на тот остатокъ заплаты пытали: “если бы на то мели довод”. Пархом ставил шапку на довод, хотячи показат же заплатил. Корния, который свитокъ, кгда был пытан, повидил под сумнинем, же я о том не вим и ни было-м при том. А такъ мы уряд за тым недостатечным доводом наказали есмо, абы Пархом Давиду грошей петнадцет заплатил, а выкладу грошей чотыры”¹⁷⁰.

Елементом правового звичаю було і “Боже право”, яке у нашому випадку виявилось через кидання жеребу. У січні 1574 р. заславська єврейка Тамара Єскова скаржилася, що Марушка Грицкова заборгувала їй копу і п’ять грошів литовських, а видавати не хоче. Марушка визнала, що винна гроші, але заявила, що вже заплатила 40 грошів, однак не мала на це свідків. Тоді Тамара “просила, абы о тую сорокъ гр[о]шей жеребьи чинены были под таким обычаем: чий ся жеребей выймет, тот зыщет; до чого Марушка поведила: “иж, дей, я ей винна гр[ошей] двадцат пят, а о тую сорок гр[ошей] позволила, иж бы жеребьи чинены были. А коли mezi них жеребьи мотаны были, тогды вынял ся жеребий Томарин”¹⁷¹.

Специфіка джерельної бази дослідження не дає змоги вичерпно відповісти на питання, які види судів відбувалися у містах, але все ж дозволяє зорієнтуватися у цій проблемі. Основними судами, що діяли у той час у містах Речі Посполитої були: виложений або звичайний гайний, поточний або потрібний, гостинний і т. зв. гаряче право¹⁷².

У Луцьку неодноразово згадується гайний виложений суд¹⁷³, який зазвичай засідав у п’ятницю¹⁷⁴. З документа за 10 жовтня 1608 р. бачимо, що у цьому суді засідали: лентвіт Олександр Бедерман, бурмистр Ярош Суєтич, райці Парфен Карпович, Михайло Федорович, Кирило Дем’янович, старі райці: Матвій Оркович і Григорій Давидович, лавники Сава Томилович, Андрій Романович, Федір Нагончий, Миско Половкович та цехмістри¹⁷⁵. Згадується 26 березня 1592 р. проведення у Луцьку потрібного суду, в якому засідали:

¹⁶⁹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 80 v.

¹⁷⁰ Ibid., k. 60–60 v.

¹⁷¹ APK, AS, sygn. 27, k. 392–393.

¹⁷² Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, 74, 80, 81, 83.

¹⁷³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 62, арк. 413 зв. (1601 р.); спр. 75, арк. 535 зв.–536 (1605 р.).

¹⁷⁴ Там само, спр. 22, арк. 94 зв. (1579р.); спр. 48, арк. 589 зв. (1595 р.); спр. 80, арк. 1461 зв. (1608 р.); спр. 89, арк. 27 зв. (1610 р.); спр. 90, арк. 1009 зв. (1592 р.); спр. 185, арк. 257зв. (1633 р.).

¹⁷⁵ Там само, спр. 80, арк. 1461 зв.

лентвійт Дахно Гораїнович, бурмистр Зенко Никонович, райці Матвій Трушевич, Іван Дубницький, Михайло Билчинський, сім лавників (не названих поіменно) та писар Ярош Суєтич¹⁷⁶. В угоді луцьких міщан із війтом Григорієм Колмовським (1596 р.) було застережено, щоб суди відбувалися згідно з магдебурзьким правом у понеділок, середу і п'ятницю¹⁷⁷. Гайні суди також згадуються у Кременці¹⁷⁸ та Торчині¹⁷⁹. Потребний суд діяв у Володимирі¹⁸⁰. Світло на те, які оплати брали в ході судочинства у Луцьку, проливає документ від 22 квітня 1594 р. За використання війтівського слуги – гріш, пам'ятне – чотири гроші, декрет – вісім грошів, крижове – дванадцять грошів литовських¹⁸¹.

Документ від 8 листопада 1629 р. засвідчує, що норми магдебурзького права використовували у юрисдикції домініканського монастиря в Луцьку. У виписові з війтівських книг цієї юрисдикції згадується війт Іван Хакас і лавник Даніель Шматко, які під час розгляду справи судили “według prawa maydeburskiego”¹⁸².

У міському суді не раз “зустрічалися” різні юрисдикції. Зокрема у травні 1561 р. у луцькому міському суді розглядалася справа про вбивство луцькими міщанами – шевцями боярина князя Матвія Четвертинського, Івана Васковича. Незважаючи на вимоги князя проводити судовий процес за нормами Литовського статуту, лентвійт і лавники заявили, що мають привілей на ведення суду за магдебурзьким правом¹⁸³. У січні 1581 р. кустош і канонік луцького костелу Андрій Луневський скаржився на лентвійта і райців за їхнє втручання в костельний присуд. На це лентвійт Якуб Клімашевський заявив, що робив і буде це робити, позаяк має розпорядження щодо цього війта Василя Жоравницького¹⁸⁴. У луцькому міському суді (1639 р.) з'ясовували стосунки два кушніри різної юрисдикції. Семен Самійлович, належний до ратушної юрисдикції, покликав до міського суду цехмістра кравецького та кушнірського цеху Станіслава Буковського, який жив під юрисдикцією отців домініканів¹⁸⁵.

Час від часу між радою і лавою міського уряду, між останнім і війтом мало місце протистояння. Воно негативно впливало на судочинство і не раз закінчувалося у суді. Володимирські райці (1581 р.) п'ятьма позвами викликали до свого суду війта Михайла Дубницького, який, “вышедши з дому своего на улицу тые, дей, вси позвы, вкинувши в кал и ногами их потоптал”, а райцям

¹⁷⁶ ЦДІАК України, спр. 47, арк. 2/266.

¹⁷⁷ Там само, арк. 55 зв.–56 зв.

¹⁷⁸ Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 39, арк. 89 зв.–90 (1601 р.).

¹⁷⁹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 364 зв. (1585 р.).

¹⁸⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 927 (1586 р.); спр. 21, арк. 237 зв. (1588 р.); спр. 66, арк. 521 зв. (1629 р.).

¹⁸¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 45, ак. 515.

¹⁸² Там само, спр. 168, арк. 699 зв.

¹⁸³ Там само, спр. 3, арк. 144–114 зв. Опубл.: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.*, підгот. до видання Віктор Мойсієнко і Володимир Поліщук (Луцьк: [Б.в.], 2013), 304–305.

¹⁸⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

¹⁸⁵ Там само, арк. 122–123.

грозив розправою¹⁸⁶. Через два тижні вже вїт заніс до гроду скаргу на райців, – вони, перетягуючи на свій бік лавника Юска Коваля і не зумівши цього зробити його, “до вежи отослали и до казни всадили”¹⁸⁷. Райці відмовлялися приходити на суд до вїта, мотивуючи це тим, що судові засідання проводитиме лентвїт Кирило Васильович, який є рідним братом вїта. На це вїт заявив, що цього не забороняє магдебурзьке право і “к тому показал в статуте права посполитого майдебурского колко артыкулов, иж его, вїта, ниhto инший, толко шолтыс, тоест лентвойт, в судов загаеных судити мает”¹⁸⁸. Не все гаразд було у вїта і з лавниками, бо коли возний Ждан Чирський 17 листопада того ж року застав у домі райці Степана Завади трьох лавників (Назара Постригача, Тишка Глобу, Гарасима Андрійовича) і запитав їх чому вони не виконують своїх судових обов’язків, то ті відповіли: “мы до суду не пойдемъ, для того же судити не умеемъ”, а вїт заявив, що лавники зумисне так говорили, бо не хочуть засідати разом із ним у справі проти його неприятели¹⁸⁹.

У грудні 1586 р. володимирські райці викликали позовом до свого суду лентвїта Кирила Васильовича, однак останній відмовився з’явитись¹⁹⁰. Протистояння продовжилося і наступного 1587 р., коли у червні райці скаржилися у гроді, що вїт із лавниками, незважаючи на безкоролів’я, проводить суди зі своїм братом лентвїтом Кирилом, племінником лавником Юском Івановичем і писарем своїм слугою Семеном Юсковичем Валевицем, та ще й робить це не в ратуші, а вдома¹⁹¹. У лютому 1590 р. вїт подав 19 позовів на райців, скаржачись, зокрема, “о квалтовное обранье радець, о торгненье на учтивость его шляхетскую, о потварь нахоженья на ратушь, о одерванье и осаженье до окрутного везенья лавниковъ, о чотыриста золотыхъ шкодь за отнятье правъ судовых”¹⁹².

Протистояння ради і лави виявлялося зокрема у спробі заперечити уже прийняте судове рішення. Так було у Володимирі (1630 р.), коли державця вїтївства Миколай Мишка Холоневський та лавники скасували рішення райців у справі між Іваном Русовецьким і Григорієм Рижновським, на що райці скаржилися до гроду¹⁹³.

Не завжди гармонійним було судочинство і в Луцьку. У жовтні 1579 р. бурмистрові Яцьку Биркозович міщанин Леско Сідельник заявив, що його побив Грицько Пінчукович. Бурмистр на це сказав, що хоча “то суду бурмистровському судити было належало”, все ж він вирішив прийти разом з потерпілим до лентвїта Якуба Клімашевського, аби спільно вчинити справедливість. Наслідки

¹⁸⁶ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 412.

¹⁸⁷ Там само, арк. 429 зв.

¹⁸⁸ Там само, арк. 469.

¹⁸⁹ Там само, арк. 468 зв.

¹⁹⁰ Там само, спр. 19, арк. 921 зв.–922 зв.

¹⁹¹ Там само, спр. 20, арк. 289–290, 299–299 зв.

¹⁹² Там само, спр. 23, арк. 147.

¹⁹³ Там само, спр. 64, арк. 146–147 зв.

виявилася для бурмистра несподіваними, бо лентвійт без видимої причини обізвав бурмистра і погрожував києм та заявив: “вас тут непотреба, абыс-те поспол зо мною судити мели”¹⁹⁴. У липні 1594 р. державця війтівства Григорій Колмовський оскаржував дії бурмистра і райців, за те, що посадили до в’язниці Семена Согнейковича – “мимо зверхность старшого вряду его млти войта, пань бурмистръ сьмелъ и важился вден, чога ему право его звычайемъ стародавнымъ не позволяеть, того Согнейковича судити и до везенья бурмистровського всадила”¹⁹⁵. У травні 1600 р. лентвійт Якуб Козицький оскаржував лавника Андрія Романовича, з вини якого втік з тюрми кравець Сегединець¹⁹⁶.

Непорозуміння між райцями Василем Шилневичем і Яном Гепнером з одного, та іншими райцями та лавниками Павлом Антоновичем, Яном Соколенцею й Андрієм Сазоновичем, з другого боку, сталися у Луцьку в 1638 р. Обидва обмовили своїх візаві, які, перебуваючи на ярмарку в Ярославі, були заарештовані разом із товаром. Реагуючи на скаргу дружин потерпілих урядників, війт Андрій Загоровський разом із лавниками та цехмістрами прийняли рішення, аби винуватці за власний кошт поїхали до Ярослава визволяти заарештованих товаришів під штрафом 100 кіп грошів з кожного¹⁹⁷.

Протистояння урядників засвідчено і у Кременці. У лютому 1607 р. війт Ян Новоселецький скаржився на лентвійта Григорія Гуляницького та райців Матеуша Сарнацького, Павла Барана і Кіндрата Васильовича за невидачу збіглої до Кременця родини з його, війтівського, села Новосілок. Райці заявили, що їх неналежно покликано до гродського суду, оскільки вони мають королівський привілей на звільнення від присуду гродського і земського. По-друге, якщо війт хоче, то може їх позивати до королівського задвірного суду, бо до гроду за збіглих підданих їх, райців, може позивати лише шляхта стосовно своїх маєтків, а не війт щодо маєтку, який належить до війтівства. Окрім того, райці повідомили, що Федір Лисович, про якого йшла мова, живе у місті вже 20 років, був міським урядником, і війт ніколи його не позивав до суду. До того ж, райці заявили, що Федір прийшов до Кременця не з Новосілок, а з королівського села Цеценівці, маючи відпускнуго листа від старости, який райці показали¹⁹⁸. У лютому 1639 р. кременецькі райці скаржилися на війта Андрія Мисловського, який призначав лентвійтів, “права посполитого неумеетных [...], што болшая, неприсяглыхъ и тежь сыне коньсенсу всего посполства не на местцу публичномъ, меновите в ратушу кременецкимъ, але на приватномъ, обраныхъ установяет и обирает, што противько праву посполитому

¹⁹⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 20, арк. 390.

¹⁹⁵ Там само, спр. 45, арк. 923.

¹⁹⁶ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26. r. 7348. k. 66 v.–67.

¹⁹⁷ ЦДІАК України, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 35 зв.

¹⁹⁸ Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 44, арк. 7–8 зв.

и декретом задворнымъ его мл панъ войт чинит, ижъ уряд неприсяглый жадъное ваги мети не можетъ и декрета жадные важные быти не мают¹⁹⁹.

Відомі випадки звернення міських судів до Львова за роз'ясненнями як до вищого суду. Подібна практика відома і для інших міст Речі Посполитої²⁰⁰. Міщани Кременця за привілеєм 1536 р. у разі потреби могли апелювати до “міста Львова як до права вищого”²⁰¹. Кременецький міський суд у серпні 1596 р., розглядаючи справу про спадок будинку між Юском Дашкевичем і Петром Мунтяном по смерті Остапа Бобровича, звернувся за роз'ясненнями до “радец места Лвова права вышнего”²⁰². У вересні 1631 р. кременецькі міщани Сидор Іляшевич та Олександр Фурсович закупили у ямпільських євреїв Абрама Давидовича, Шимона і Лейзора спуск ставів за сім тисяч золотих. Однак євреї спочатку чинили різні перешкоди міщанам, а далі взагалі вигнали їх. Скарга розглядалася лентвійтом “и тамъ презъ апеляцию тую справу до суду лвовьского радецького выточили и, в ротуль запечатовавъши, до суду лвовьского суд лентвойтовський кременецький одослалъ”²⁰³.

До Львова апелювали також у Луцьку. Зокрема у травні 1574 р. служебник холмського підкоморія Михайла Дзялинського Федір Іванович мав справу в міському суді з міщанином Станіславом Чаплинським, який заборгував йому 18 кіп грошів литовських. Суд кілька разів без видимої причини відкладав судове засідання, але попередньо застеріг, що борг С. Чаплинський має віддавати без совитості та шкод, що не влаштовувало позивача, який “оного декрету ихъ не приймалъ и до вышшого права до Львова апелевалъ”²⁰⁴.

Зверталися міщани за справедливістю і до гродського суду. У липні 1564 р. луцький міщанин Яцко Лис оскаржував у гроді напад на його дім міщанина Яромолу Чижа, “который ест под присудом костела замкового”²⁰⁵. Луцька міщанка Дробна Миськова (1576 р.) зверталася до гроду з позовом на свою боржницю Варвару Пашкову; судовий розгляд провадив воротний замок Офанас Рупша²⁰⁶. У спорах зі шляхтою міщани доходили не лише до гродського, але й Трибунальського суду, як це було з луцьким міщанином Бальцером Берлінським та шляхтичем Семеном Борщевським, який заборгував міщанину 210 золотих (1598 р.)²⁰⁷. Натомість, володимирський війт Михайло Дубницький за скаргою на нього міщанина Миколая Ганібела Влоха (1570 р.) відмовився прийти до гроду, заявивши, що якщо останній має якісь претензії до нього, то нехай звертається до

¹⁹⁹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 217, арк. 311.

²⁰⁰ Witold Maisel, *Ortyłe sądów wyższych miast wielkopolskich w XV–XVI wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959), XVI–XXXV.

²⁰¹ НБУ ім. В. Вернадського, ІР, ф. 2, спр. 22121, арк. 4 зв.

²⁰² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 80б зв.

²⁰³ Там само, спр. 179, арк. 314.

²⁰⁴ Там само, спр. 459, арк. 104 зв.

²⁰⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 6, арк. 158зв.–159.

²⁰⁶ Там само, спр. 16, арк. 267 зв.–268.

²⁰⁷ Там само, спр. 54, арк. 387 зв.–389 зв.

короля²⁰⁸. У королівському підтверджувальному привілею Володимиру (1560 р.) зазначалося, що гродський суд повинен судити “квалты, шляхетскую рану, вьсильство, похвалку, пожару, а о иньшие всякие члоньки, што в майтборскихъ правехъ выписуються, судити то маеть войт з бурмистры и радцы”²⁰⁹. У привілею Луцьку (1552 р.) вказувалося, що у випадку позову шляхтича проти міщанина суд повинен відбуватися за нормами магдебурзького права²¹⁰.

Обстоюючи своє право судитися за нормами магдебурзького права, ковельські міщани під час люстрації 1616 р. скаржилися ревізорам на старосту Фелікса Криска, який своїми позовами викликає їх до замкового суду²¹¹. З огляду на те, що євреї підлягали замковому суду, луцькі бурмистр і райці за побиття ними міщанина поскаржилися до гроду, але підвоєвода Богдан Борейко Кнерутський не прийняв скарги, мотивуючи це тим, що коли цей міщанин побив тих самих євреїв, то міський суд не захотів розглядати їхній позов²¹².

Рішення міських судів були різними, відомі непоодинокі випадки винесення смертних покарань. Підтвердженням думки Арсена Турцевича про існування копного суду в непривілейованих містах²¹³ є ситуація в Любчому (1568 р.), коли копний суд присудив Яна Небецького, його дружину Ганну і їх помічника Лаврика до смертної кари за крадіжку одєжі і шкір.²¹⁴ У цій же судовій справі згадується про повішення за злочини Степана Москвитина в Озерянах.²¹⁵ Смертним вироком закінчилася крадіжка вола козлинським міщанином Савкою. Кат (“мистр”) піддав його тортурам, випитуючи про обставини злочину, і винуватець все розповів – “теды болшей ничего не мог поведет и тую всю повест свою смертью запечатал”²¹⁶.

Під час ярмарку в Соколі (1584 р.) було вбито рожищського міщанина (місто належало луцькому владиці Іоні Борзобогатому Красенському). Брати вбитого (його ім'я не вказано) Яцко і Васко звинуватили у злочині підданого Богдана Дрозденського коваля Труша. Цей шляхтич зі своїм підданим прибув до Сокола у призначений час і заявив, що ця справа згідно з 27 артикулом 3 розділу Другого Литовського статуту має судитися у гродському або земському суді. Але війт Михайло з райцями та лавниками розпочали судове засідання, проігнорували

²⁰⁸ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 49.

²⁰⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, кн. 41, л. 166 об.

²¹⁰ Там же, кн. 28, л. 131–131 об. Опубл.: *Метрика Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552)* (Менск: АТНЕНЕУМ, 2000), 202.

²¹¹ ЦДІАК України, ф. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 156 зв.

²¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 46 зв.–47 зв.

²¹³ Арсеній Турцевич, *Русские крестьяне под владычеством Литвы и Польши. Краткий исторический очерк* (Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1911), 4.

²¹⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 10, арк. 68–71 зв.; опубл.: *Архив ЮЗР* (Київ: Университетская типография, 1876), ч. 6, т. 1, 70.

²¹⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 10, арк. 70.

²¹⁶ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 3.

протест відповідача та заперечення своєї вини Трушем і винесли смертний вирок ковалеві, хоча жодного свідка, який би підтвердив вбивство, не було²¹⁷.

У січні 1593 р. у Соколі розглядалася справа про крадіжку коня краков'янином Криштофом Угликом у підданого Матиса Чернчицького Семена Яцковича з Володимира. Піймали його “з лицем” і злодій признав свою вину. Суд п'ять разів питав М. Чернчицького, чи наполягає він на покаранні винуватця смертною карою чи “абы был оть горла освобожден або горлом откупити”, та позивач відстоював винесення смертного вироку, дорікаючи суддям, що вони допомагають злодію – “вижу, пане вряде, же болшей за злодием помагаете, ани ж ли при справедливости святой стоите”. На це судді відповіли: “пне Чернчицкий, нам не мий за зле, вшелякий вряд водле права маеть мити ухоту вызволенью, а не ку каранью”²¹⁸. Семен Яцкович, у якого вкрали коня, виконав присягу над головою злодія, а М. Чернчицький власноручно передав злодія катові²¹⁹.

Погано закінчилися для Грицька Вороновича крадіжки речей у господарів, у яких він зупинявся. Суд Дубна у липні 1610 р. віддав його в руки ката, і злодій був “раз, другий, третий од мистра пробований”, а далі страчений²²⁰. З пригодами відбулося покарання конокрада (ім'я в документі не вказане) у Ковелі. Злодія присудили до повішення, і коли провадили його до шибениці, то піддані князя Лева Олександровича Кошерського спробували відбити винуватця, при цьому були побиті ковельські міщани і кат Андрій. Щоправда, ковельчани не розгубилися, задзвонили у дзвони, і з наспівшою допомогою відбили злодія і таки передали у руки ката, який його повісив²²¹.

У вересні 1541 р. у Володимирі розглядалася справа грабіжного нападу на берестейських міщан. Одного з грабіжників удалося пімати, він був міським урядом засуджений до смертної кари²²². Смертним вироком міського суду у квітні 1588 р. закінчилося для володимирської міщанки Ганни Банчанки викрадення нею перини у священника Максима²²³.

Смертні вирок застосовував і луцький міський суд. У квітні 1566 р. міщани напали на тюрму у с. Гнідаві під Луцьком і силою забрали звідти єврея Шмойла Гошвича, звинуваченого у вбивстві турецького купця²²⁴. За такі дії міщан на них скаржився від імені луцького ключника і городничого Олександра Жоравницького підключий Лев Лесота. Лентвійт Мартин Кобильський обіцяв, що без О. Жоравницького єврея судити не будуть, але невдовзі з'ясувалося, що міщани, незважаючи на накладену у 10 тисяч кіп грошів литовських заруку, таки

²¹⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 1128–1129 зв.

²¹⁸ Там само, спр. 43, арк. 70.

²¹⁹ Там само, арк. 70 зв.

²²⁰ Там само, спр. 88, арк. 348 зв.

²²¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 17–17 зв.

²²² *Lietuvos Metrika* (далі – LM). *Knyga Nr. 27 (1541–1542)*. (Vilnius: Vilniaus univetsiteto leidykla, 2016), 105.

²²³ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 21, арк. 237 зв.–240 зв.

²²⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 8, арк. 90–90 зв.

відважилися це зробити, заявивши: “Мы дей на заруки жадные так и на врьд ключовой не дбаемъ, одно судити, радити и на смерть его всказати хочемъ. Такъ же потомъ врхле, осадивши право в дому войтовском, того истого Шмойла Гошвича, всказавши на смерть, стяти казали”²²⁵. У травні 1639 р. луцький міський суд, після тортурування катом, засудив до повішення Мацея Вітковського, який вкрав скриню з грішми у Яна Свідерського²²⁶. Така ж доля спіткала у квітні 1640 р. Яцка Клодковського, звинуваченого у крадіжці восьми шабель у мечника Грицька. Суд віддав винуватця катові для повішення²²⁷.

Відомі непоодинокі випадки, коли гродський суд звертався до міського уряду з проханням дати ката для проведення так званих “проб”, або ж забезпечити виконання смертного вироку, винесеного гродом. У травні 1566 р. у володимирському гроді розглядалася справа про крадіжку якимось Васком Дереванчиком, що “перемешкивал” у Володимирі, та підданім пана Ждана Коіленського Івашком (теж жив у цьому місті) шевського котла у володимирського міщанина Радка. У ході слідства з’ясувалося, що Івашко невинний, бо котел Васко приніс йому, реміснику, для ремонту як свій власний. Гродський суд Івашка виправдав, а Васка “ведлугъ обычаю права посполитого и статуту земского, подле устного сознания его самого при лица, яко злодея, сказали на горъло и водле звыклого обычаю здали до места до врьду местского абы былъ каранъ горломъ яко злодей”²²⁸. У травні 1570 р. до володимирського гроду прийшла Вірка Вітошина і заявила, що з допомогою Вівді Войткової, яка проживала з нею в одному домі, та Стецька і Павла Сологуза вбила свого чоловіка Івана Ветошку. Гродський уряд звернувся до міського уряду з проханням прислати ката (“мистра”) з помічниками, але війт з райцями цього не зробили, хоча, зі слів гродських урядників, це було їхнім обов’язком – “слуг своих до врьду местского, то ест до войта и радец посылали, абы они ведле повинности своее местское, яко завжды, сут повинни по каждого злочинцу, за обосланемъ врьду кгродского з суду на горло всказаного, мистра и при немъ помочъ з места послати ку взятю з замку злочинцу”²²⁹. Покарання відклали до розгляду справи старостою князем В.-К. Острозьким. У червні 1581 р. у володимирському гроді розглядалася справа про спробу служебниками Павла Зависта Мартинем Нетем і Щасним Клопотовським вбити свого пана. Останній напившись, розповів про задум пану. Мартина Нетя було заарештовано, а “покаяльника” ні, бо був шляхтичем та ще й дав слово, що не втече, але не дотримав обіцяного. Винуватця доправили до гроду, де Михайло Дубницький з шляхтичами, що були на гроді, прийняли таке рішення: “иж он, яко здрайца,

²²⁵ ЦДІАК України, арк. 94.

²²⁶ Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 174–175 зв.

²²⁷ Там само, арк. 177–178 зв.

²²⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 22.

²²⁹ Там само, спр. 5, арк. 128.

маєт бути каран на горло и для оного караня отослан до вряду местского, абы был каран водле права майдеборского, которого на горло скарано²³⁰.

Послугами луцького міського ката скористався у жовтні 1574 р. волинський підвоєвода Богдан Борейко Кнерутський для виконання смертного вироку щодо єврея Гошка, “который за вчинокъ его злый за жалобою Батка Мисановича и сына его Мошка, жыдов луцкихъ, на горло всказан”²³¹. Луцький бургграфський суд у травні 1639 р. присудив Стефанові Пастуху смертну кару через повішання за крадіжку шкатулки з грішми у шляхтича Томаша Блонського і це рішення, з відома міського уряду, виконав міський кат²³².

Піддані жидичинського монастиря Миско та Іван Гайдук були звинувачені (1614 р.) у вбивстві міщанина з Нового Острова (Вишеньок) Федора Литвина. У ході слідства з’ясувалося, що до цієї справи причетний молодший брат Миска Лучко. Суд присудив стратити всіх трьох, а виконати присуд доручили міському уряду Нового Острова²³³. У січні 1625 р. луцький гродський суд засудив (у документі не вказано, за що саме) на страту через повішання Івана Волошина. Винуватця супроводжувано “на шибеницу през мистра при цехах местских луцких дорогою звычайною през место”²³⁴.

Згадується у джерелах покарання біля стовпа ганьби – прангера. У Володимирі (1569 р.) міщани скаржилися на вїйта Михайла Дубницького за ув’язнення 15 міщан. Це підтвердив возний Тихно Оранський, який свідчив, що двоє міщан сиділи “у пивниці в дому концовом в паркани”, решта – “у вежи Запятницкой у везеню”, а Данила Салника возний бачив “у прангира у куне стоячого”²³⁵. У вересні 1600 р. до луцького міського уряду прийшов торчинський райця Роман, оскаржуючи львів’янина Івана Копанецького за крадіжку сідла. Останній це заперечував, але скаржник виставив свідка Мартина, який з двома іншими товаришами це підтвердили, та ще й представили суду крадене сідло. Зважаючи на це, суд вирішив, щоб злодій “у пренги от мистра былъ каран и зъ мяста выгънан”²³⁶. У березні 1639 р. до луцького міського уряду, на виконання рішення бургграфського суду, було скеровано Францішка Клеха, який обікрав ятку єврея Шломи Нахімовича. Бургграфський суд вирішив віддати злодія до рук міського ката і біля прангера “postronkiem skarac” (посторонок – це міцний ремінь

²³⁰ ЦДІАК України, спр. 14, арк. 185 зв.

²³¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 459, арк. 362.

²³² Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 172 зв.–173 зв.

²³³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 98, арк. 123–124 зв.

²³⁴ Там само, спр. 141, арк. 56 зв.; Михайло Довбищенко, *Архів Української Церкви: Серія 2. Джерела. Вип. 1. Історія Луцького братства та братського монастиря 1617–1833 років* (Луцьк: “ТЕРЕЗИ”, 2014), 116.

²³⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 124 зв.

²³⁶ Latvijas Nacionālā bibliotēka. f. 26. r. 7348. k. 116.

з упряжі), що і було зроблено при згромадженню багатьох міщан²³⁷. Місцем утримання злочинців були в'язниці, які згадуються у ряді міст²³⁸.

У міських судових справах згадується так званий “грабіж” як вид компенсації за невиконані договірні зобов’язання однієї зі сторін. У липні 1607 р. Ждан Мордаш зі с. Великий Житин скаржився на козлинського міщанина Ілляша, який взяв у нього шкіру для пошиття двох пар ботів, але виготовив лише одну. Суд постановив, щоб Ілляш заплатив селянину за невиконану роботу 20 грошів литовських – “а иж не мил чим заплатит розказали есмо абы был пограбен”. Конфіскували у нього “ложник”, який лавники оцінили в 35 грошів. Різницю 15 грошів мав компенсувати Ж. Мордаш, але Ілляш, “будучи упорным, пошед проч и доплаты от него не хотил”²³⁹.

При розгляді судових справ, для доведення своєї правоти, залучалися свідки. В “Artykułach...” Б. Гроїцького зазначено: “Świadek jeden w prawie majdeburskim nie waży nic, jedno, dwaj або trej”²⁴⁰. Аналогічні вимоги ставили також Перший і Другий Литовські статuti.²⁴¹ Якщо не було свідків, то звинувачення могло бути зняте, як це було при розгляді судової справи у липні 1572 р. у Заславі²⁴². У листопаді 1603 р. козлинський міщанин Михалко скаржився на побиття його сидельником Ониськом, однак зміг виставити лише одного свідка – Федка Перехриста. Судді заявили, що свідків потрібно три або ж скаржник змушений буде присягати, на що Михалко погодився – “а кгда присягнетъ, теды Ониско мает ведлуг стану его навезати”²⁴³. Подібна ситуація сталася в липні 1608 р., коли на побиття козлинським міщанином Сергієм скаржився інший міщанин – Богдан. Свідка теж мав лише одного. Суд вирішив: “иж болшей доводу не мил в недостатку трех свитков, наказали есмо на бою присегу, которой присези рокъ третий ден”²⁴⁴. Натомість одного свідка вистачило при розгляді справи у Луцьку (1600 р.). До лентвійта Якуба Козицького прийшов з дружиною Петро Левковський і оскаржив кравця Давида Блазниковича, який узяв у них завдаток на частину будинку. Давид перед лентвійтом заявив, що гроші давали не йому,

²³⁷ ЦДІАК України. ф. 23. оп. 1. спр. 1. арк. 172 – 172 зв.

²³⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 276 (Дорогобуж, 1567); спр. 11, арк. 89 зв. (Луцьк, 1659 – вийтівська); спр. 25, арк. 220 зв. (Луцьк, 1581 – лентвівтівська); спр. 45, арк. 96–96 зв. (Клевань, 1594); спр. 48, арк. 29 зв. (Торчин, 1595); спр. 50, арк. 229 зв.–230 (Горохів, 1597); спр. 93, арк. 236 (Берестечко, 1612); спр. 114, арк. 347 (Сокіл, 1619); спр. 201, арк. 1043 зв. (Клевань, 1636); ф. 26, оп. 1, спр. 8, арк. 203 зв. (Торговиця, 1593); спр. 47, арк. 288 (Володимир, 1616); ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 627 зв. (Володимир, 1590); ВРAN, OR, sygn. 262, к. 57 (Козлин, 1608).

²³⁹ ВРAN, OR, sygn. 262, к. 56.

²⁴⁰ Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 29.

²⁴¹ *Статuti Великого князівства Литовського*: у 3 т., т. 1: Статут великого князівства Литовського 1529 року, 251 (цей артикул взято зі Слуцького списку); т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року, 117.

²⁴² ARK, AS, sygn. 27, к. 38.

²⁴³ ВРAN, OR, к. 7.

²⁴⁴ *Ibid.*, к. 60 v.

а його мамі. Позивач виставив свідка Валентого Нелембовського, який це підтвердив, і суд наказав Давидові віддати завдаток впродовж двох тижнів²⁴⁵.

Скористався свідками в середині 40-х років XVII ст. також шепетівський міщанин Іван Добош, оскаржуючи дії іншого міщанина Пархома, який “гвалтом” відібрав у нього частину гаю з ґрунтом. А ґрунт цей виявився стародавнім – ще його батька, “від початку осади того містечка”, на підтвердження чого І. Добош виставив трьох свідків, які це підтвердили. Трьох свідків виставив і Пархом, але і вони підтвердили правду позивача²⁴⁶. Три свідки зафіксовані в 1573 р. у Заславі, коли міщанка Настася Мазепинка “подавала двох светковъ, а в не достатку третего брала се до присеги”²⁴⁷

Зафіксовані свідки / баришники і при продажу будинку, що мало б убезпечити від можливих проблем у майбутньому. Так, у березні 1609 р. козлинський міщанин Савка продав свій будинок тучинському міщанину Яну Петровському, що засвідчили три свідки / баришники²⁴⁸. Недаремно досить часто трансакції продажу навіть рухомих речей фіксувалися у міських книгах²⁴⁹.

В одній із судових справ, що розглядалася у луцькому суді в серпні 1616 р., є розлогі сентенції пленіпотента щодо того, хто має і хто не повинен би свідчити у суді. Ян Андріяшевич, уповноважений луцького міщанина Андрія Мурадиновича, захищаючи свого поручителя, у спорі зі шляхтичем Андрієм Колачковським скаржився на лентвіята, райців, лавників та писаря, що вони, порушуючи свою присягу, не допустили до присяги людей його підопічного, натомість дозволили присягати особам, які цього не мали б робити. Пленіпотент заявив: “право учитъ, же, выслушавшы сведоцтва, мает их урядъ писаревы пры обещности обудвухъ розказати за певным солярыюмъ его пречытати, зачымъ конътрадикцые неважности светковъ сторона поводовая такъ стороны летъ если есть назбыт старый сведокъ, если в голову зашлый сведецтво выдаеть”. А далі він зауважив, що покази свідків супротивної сторони не мали б братися до уваги, бо “Иван Богомазь, сведок на тотъ час, опившисе горилки, светчилъ, Иванъ Крутиборода тотъ есть назбытъ старый, же ледво и день паметаеть, которому есть летъ болшей нижли сто, Роман Блажникъ от розуму отходит и паница барзо великий и на тотъ час был пьяний, Иван Сезень тотъ тежъ в летех зошлый болшей, нижъ семдесят летъ”²⁵⁰.

Важливе значення у судовому процесі мала присяга, що особливо підкреслено в “Artykułach...” Б. Гроїцького²⁵¹. У січні 1574 р. заславський єврей Віктор Хомич оскаржив у замковому суді побиття його боярином Романом Ни-

²⁴⁵ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 114.

²⁴⁶ ARK, AS, Teki arabskie, sygn. 146/8, k. 115.

²⁴⁷ ARK, AS, sygn. 27, k. 155.

²⁴⁸ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 88.

²⁴⁹ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 48–48 v, 55, 120 v–121.

²⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 105, арк. 407–407 зв.

²⁵¹ Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 29.

кошовським. Останній усіляко ухилився від розгляду справи. Натомість єврей присягнув “на ранах своих”, і тоді намісник Василь Копоть заявив: “Я за выпольньем доводу его, навезки ему, яко шляхтичу, подлугъ волностей и привилъевъ их жидовских дванадцать рублевъ гр[о]шей присудивши, рокъ заплате чотыри недели зложилъ и то Никишовському устне и через листъ свой ознаймил”²⁵² Остання фраза про усне і письмове повідомлення оскарженого проливає світло на “технічний” бік справи судового процесу.

Возний Матис Славогурський свідчив (1594 р.), що був у ратуші у справі луцького міщанина костельної юрисдикції Северина Бедрицького, якого неначе би словесно образив Миколай Пригалинський. Останній відкинув звинувачення і виявив готовність на цьому присягнути. Час присяги випав на католицьке Різдво, коли за розпорядженням короля справи потрібно було переносити на наступний день, а міський суд це проігнорував – “тых фалебныхъ святъ не учтивши, яко люде народу руского, иншее релеи водлуг декрету его королевское млти присягу учинили”²⁵³.

Справа між Петром і Гаврилом Підгаєцькими та луцькими міщанами про знищення ними збіжжя скаржників тяглася впродовж 1593 – 1596 рр., аж поки четверо міщан: – двоє з райців, а двоє з поспільства – не виконали присяги у земському суді про свою невинуватість²⁵⁴.

Присяги виголошували і в церкві. У листопаді 1603 р. козлинська міщанка Яцкова Кайдашиха перед судом заявила “наказали были присегу Ивашку Тишковичу на том, якобы ему от мене за сукъман заплаты сто грошей не дошло. Теды присягат не пошол, але ани забожитися [...] крыж на соби казал положит. А такъ я яко-м ему заплатила и не винна, то-м у церкви перед людами учинила и дал ми покой”²⁵⁵. Отже, певним еквівалентом присязі було “забожитися”. У володимирській замковій церкві Св. Йоакима і Анни (1575 р.) у присутності возного і вижа приносив присягу володимирський міщанин Олехно Воронович, звинувачений кравцем Максимом і його дружиною Ганною у загубленні скриньки з дорогоцінностями, що належали князю Андрію Курбському та Василю Загоровському²⁵⁶.

Зазвичай міщани старалися уникати виконання присяг, та все ж вони не були рідкістю. У збереженій луцькій міській книзі лише впродовж червня – серпня 1600 р. зафіксовано виконання дев’ятох присяг міщан. Здебільшого вони стосувалися заперечення у причетності до обзивання, побиття, порушення боргових зобов’язань²⁵⁷. Як приклад, приведу присягу луцької міщанки, виконану 9 червня 1600 р перед лентвійтом Якубом Козицьким: “Я, Богдана Лавришова,

²⁵² ARK. AS, sygn. 27, k. 415.

²⁵³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 46, арк. 9.

²⁵⁴ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 8, арк. 216–220 зв.; спр. 11, арк. 661–662.

²⁵⁵ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 7v – 8.

²⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 9, арк. 16–16 зв.

²⁵⁷ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 68–69, 81 v.–82, 89, 97 v., 104–105, 111–112.

присягаю Пану Богу во Тройцы единому на томъ, ижъ я Оришце Бузуковой за мед копь полторы и за вошины пол копы грошей тых есми грошей не винна. Такъ ми Боже помози, а если несправедливе присягаю Боже ми не помози”²⁵⁸.

Наявні матеріали дають широкий спектр питань з якими міщани звертали-ся до суду. Характер більшості цих справ так чи інакше відображені в нормах магдебурзького права, найперше в “Artykułach...” та “Porządku...” Б. Гроїцького і в Литовських статутах. Вище було показано, що лише зрідка в актах вказувалися конкретні статті приписів магдебурзького права і Литовських статутів, здебільшого такі поклики на них були огульними.

Міщани досить болісно реагували на різноманітні “похвалки” і образу на їхню адресу. У липні 1609 р. козлинський міщанин Пархом у суперечці за землю скаржився на “Пилиповую жону иж, дей, на мене перехвалилася, же, дей, нездоров тую волоку поживатимеш”²⁵⁹. Через три дні в тому ж суді розглядалася справа міщанина Харка на Максима Пийка, який його під час суперечки за чергу до млина “злаял и сромотил”²⁶⁰. Чим закінчилася ця справа невідомо, але на позваного була накладена “зарука” в сумі 20 кіп грошів литовських²⁶¹.

Через відсутність свідків “легким переляком” закінчилася справа для козлинського міщанина Андрія Трохимовича, якого в листопаді 1608 р. бурмистр Тимко звинуватив у тому, що, “пиючи в карчми, сромотил, шкаловал, неуцтивьи слова задавал”²⁶². Натомість словесна нестриманість дорого коштувала іншому міщанину – Леску (1603 р.), який обізвав міщанку Яцкову Кайдашиху “безецною и катовкою”. Свідки це підтвердили і суд присудив винуватцю штраф 5 кіп грошів литовських²⁶³. На слово “баламут” дуже образився Ясько Щасневич, який, позиваючи у квітні 1609 р. Іванка Тимчената, заявив, “иж, дей, мене назваль баламутомъ пред урядом самым, то ест пред паном Матфеем лантвойтомъ, що я почуваючисе быт цнотливым, а не жадным баламутом промежку людей добрых. На што (Ясько Щасневич – *Авт.*) дал [...] паметное и просил, абы то было до книг записано”²⁶⁴. Не стерпів образливих слів у червні 1609 р. Яско Стасевич, оскаржуючи словесні випадки Яска Лозки: “Торгуючи нам на торгу житом, назвал ме неуцтивым матки сыном, то ест скурвым сыном”. Оскаржений це визнав, а суд “ведлуг права майдебурского нарадившися”, оштрафував його на 20 грошів литовських²⁶⁵. У липні 1628 р. рівненський міщанин Гришко Ярмолич скаржився на Ганну Репецьку,

²⁵⁸ Latvijas Nacionālā bibliotēka, k. 68 v.

²⁵⁹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 96 v. Відомі випадки, коли суд заборонив одному або обом учасникам процесу застосувати “похвали” під загрозою штрафу. Див.: *Ibidem.*, k. 26 (травень 1610 р.).

²⁶⁰ *Ibid.*, k. 97.

²⁶¹ *Ibid.*, k. 97 v.

²⁶² *Ibid.*, k. 77.

²⁶³ *Ibid.*, k. 6–6 v.

²⁶⁴ *Ibid.*, k. 91.

²⁶⁵ *Ibid.*, k. 94 v.

яка сказала, що він “szablerz machliaz”. У суді за неї відповідав чоловік Петро, який визнав це, а суд зобов’язав Ганну відшкодувати Гришкові образу²⁶⁶.

Траплялося, що словесних образ завдавали під час судового засідання. Так було у липні 1638 р., у Луцьку, коли Ян Гепнер пообзивав членів судового засідання і свого супротивника Гаврила Вірозуба. Війт наклав заруку в дві тисячі кіп грошів литовських у випадку подальшого приниження Г. Вірозуба²⁶⁷.

Часом словесна образа переростала в бійку. Так було у Заславі в червні 1572 р., коли міщанка Ганна Чорна Миколаєва скаржилася на війта Богдана Сажку, який в корчемному будинку Васка заявив їй: “ты, дей, ведма, а муж дей твой Миколай злодей”, а потім ще й києм побив її. Оправдовуючись, війт заявив: “мовила, дей, она мне слово соромное, и я, дей, за то был”. За таку самодіяльність понамісник заславський Юрій Яхимович, що розглядав цю справу, присудив війтові штраф два рублі грошів²⁶⁸.

Фінансовими витратами для заславського тивуна Семена закінчилося судове протистоння з Миском Семеновичем та його дружиною Кулиною (1573 р.), яку оскаржений обізвав відьмою. На суді він знову повторив своє твердження – “стоючи у права поведил, яко-м дей перво сего мовил, так и тепер мовлю, иж есть ведма, и сын, дей, мой ни от кого ест хор, толко от нее и от матки ее”. Довести своїх слів тивун не зміг, і суд зобов’язав його “водле стану ее навезати”²⁶⁹.

Міцне слівце адресувалося і шляхтичам. У червні 1573 р. шляхтич Андрій Білоберезький скаржився на заславського гончаря Мацка, який його “безвинне зсоромотил, псом быти мениль и иных непочтивых слов задавал” З тексту документа стає зрозуміло, що словесна перепалка відбувалася в корчмі. Шинкарка підтвердила слова А. Білоберезького. Суд, враховуючи шляхетство останнього, яке він, правда, мусив засвідчити, оштрафував Мацка на 20 кіп грошів литовських²⁷⁰.

Зловживали “корчемними” словами і євреї. У вересні 1573 р. заславський трубач Юста Залуцький скаржився на єврея Шмонка, який обізвав його дружину Софію злодійкою та іншими непристойними, на думку потерпілого, словами, за що поплатився штрафом у п’ять кіп грошів литовських²⁷¹.

Хороша репутація, “добре ім’я” не були пустим звуком для тогочасних людей, які при першій-ліпшій нагоді старалися його обстояти. У 1608 р. козлинський міщанин Гаврило заявив перед судом, що в торговий день загубив нагайку, яку знайшов Грицько Калитникович, але віддати не захотів, через що вони “пошарпалися” і міський уряд посадив винуватця до в’язниці. За якийсь

²⁶⁶ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, Відділ рукописів (далі – ЛННБ, ВР), ф. 91 (Радзівінські), спр. 44.ІІІ.5, арк. 87.

²⁶⁷ ЦДІАК України, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 24–24 зв.

²⁶⁸ АРК. АS, sygn. 27, к. 120. Див. також: к. 41 (квітень 1608 р.).

²⁶⁹ Ibid., к. 327–328.

²⁷⁰ АРК. АS, sygn. 27, к. 325–326.

²⁷¹ Ibid., к. 328–329.

час Гаврило, пригадавши, що Грицко не ховався з нагайкою, а відкрито з нею ходив, дійшов висновку, що так не міг поводитися злодій і вирішив зняти з нього звинувачення, “менуючи его за доброго а цнотливого члвѣка, бо якъ был добрым члвѣком, такъ и тепер ест”²⁷².

Не завжди суперечки закінчувалися словесними баталіями, непоодинокими були і бійки між міщанами, причини яких, зазвичай, мали побутовий характер. У травні 1610 р. козлинський міщанин Тимко Курилович побив коваля Феска, що засвідчили троє чоловік. Вердикт суду – винуватець має сплатити п’ять кіп грошів литовських²⁷³. У жовтні того ж року сотник Савка скаржився на Стася Бороду, який його побив. Через кілька днів обвинувач прибув до суду, аби виконати присягу, від ранку до полудня даремно чекав приходу обвинуваченого, відтак справу було відкладено²⁷⁴. Траплялось, що учасником бійки ставав священик. У жовтні 1609 р. козлинський священик Григорій Якимович скаржився на Стецька Маскевича, який його “збил и змордовал то ест дал му полицек в губу”, очевидно – ляпаса (хоча вжито стандартну для такого роду справ фразу “збил и змордовал”). Виправдуючись, Стецько пояснив, що священик обізвав його і трьох братів злодіями і вдарив, на що оскаржений відповів ляпасом і звинуватив священика – “он ме теж забил в лоно, от которого удареня малом не умер”²⁷⁵. Рішення суду було таким: “абы Стецко свещеника навезал, а свещеникъ аби на ных того злодейства доводил и о бои се теш усправедливиль”²⁷⁶.

До міського суду звертались і шляхтичі. У вересні 1608 р. перед козлинським міським урядом постав шляхтич Миколай Бойковський із заявою про те, що в липні того ж року, коли він приїхав на ярмарок до Козлина, то разом зі своїм слугою Федором Підляським був безпричинно побитий шляхтичем Адамом Крещеновським, який на той час був козлинським війтом. Очевидно, з цієї причини шляхтич звернувся не до міського, а замкового суду державці Миколая Чернацького, перед урядом якого розповів свою історію, а тепер просив все це записати до міської книги²⁷⁷. Зроблено це було, очевидно, для того, щоб пізніше, взявши випис з книги, звернутися до гродського суду.

В окремих випадках доходило до примирення між позивачем і відповідачем. Володимирський єврей Ілля Докторович (1541 р.) купив у Хотині у грека з Константинополя Юрія вино, давши розписку, завірену печаткою, але з оплатою відтягував, що змусило грека звернутися до великого князя із скаргою. При розгляді справи єврей заперечив свою причетність до розписки, натомість грек готовий був присягнути. Визначили термін – на третій день, але до присяги не дійшло, оскільки єврей “переедналь” грека і згодився заплатити більшу час-

²⁷² ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 68.

²⁷³ Ibid., k. 26.

²⁷⁴ Ibid., k. 69 v–70.

²⁷⁵ Ibid., k. 104.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid., k. 63 v.

тину боргу, а решту грек йому вибачив²⁷⁸. У липні 1608 р. козлинський бурмистр Станіслав Козаковський скаржився на кількох міщан, худоба яких понищила його капусту. Факт потрави засвідчили відправлені на місце “злочину” лавники. Перед урядом обидві сторони дійшли компромісу: власники худоби зобов’язались повернути бурmistру капусту з осіннього врожаю²⁷⁹. У листопаді того ж року міщанин Криштоп скаржився на бурmistра Шимона про побиття. Свідків у Криштопа не було і суд прийняв рішення: якщо він присягне “на бою”, то бурмистр змушений буде заплатити п’ять кіп грошів литовських. Однак через три дні “сталася угода”: сторони домовились, що присягати Криштоп не буде, а бурмистр заплатить йому половину від вказаної суми²⁸⁰.

Подібна ситуація склалася в 1572 р. у Заславі. Кременецький міщанин Костюк Іванович і Ярмола Савчич під час липневого ярмарку передали на утримання стаднику Андрію коня, який пропав. 7 серпня вони в замковому суді виставили претензію стаднику, підтвердивши її листом кременецького старости князя Миколи Збараського про купівлю цього коня за шість кіп грошів литовських. За рішенням суду постраждалі мали ще заприсягнути, але до складання присяги не дійшло, оскільки згаданий стадник і його товариш Бартош Романович погодилися залагодити справу полюбовно. Три копи грошів литовських стадники віддали відразу, ще дві копи мали віддати до дня Святого Михайла (за це поручився Гришко Богданович Прилуцький)²⁸¹.

У травні 1572 р. луцький міський суд за розбійний напад і забрання коня у селянина Федця, що був слугою міщанина Гришка Степановича, присудив Лукаша Лапу до смертної кари. У подальшому сторони зуміли порозумітися, а винуватець пообіцяв не мстити міщанам і підтвердив це присягою та заявою, що у випадку недотримання слова міщани можуть його вбити без негативних наслідків для них²⁸². У червні 1573 р. возний Юрій Рогачевський був присутнім при полюбовному вирішенні спору між дубенським міщанином Лаврином Турчиним і побитим ним луцьким міщанином Кунашем. Замирення полягало у тому, що Лаврин мав відсидіти 12 тижнів у вежі, а за рани “до-сыт учинити и заплатити водле статуту права майдебурского”²⁸³.

Траплялося, що у міську книгу записували “угоду и еднане” селян. Так було в липні 1608 р. у Козлині. Яцко (з с. Річиця) та селянка Пархомова (з с. Головін) заявили про зняття взаємних претензій, у якійсь докладніше неозначеній справі та просили здійснити відповідний запис до міської книги²⁸⁴.

²⁷⁸ *LM. Knyga Nr. 27 (1541–1542)* (Vilnius: Vilniaus univetsiteto leidykla, 2016), 162–163.

²⁷⁹ ВРАН, ОР, sygn. 262, к. 55 в.

²⁸⁰ *Ibid.*, к. 78 в. Примирення або т. зв. “єднання” було передбачене нормами мадебурзького права. Див.: Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 34.

²⁸¹ АРК. АС, sygn. 27, к. 92.

²⁸² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 280–280 зв.

²⁸³ Там само, спр. 14, арк. 154 зв.

²⁸⁴ ВРАН, ОР, sygn. 262, к. 56.

Щоправда бувало й так, що сторони, домовившись про порозуміння (“єднання”), пізніше змінювали своє рішення. У квітні 1594 р. луцький єврей Якуб та його дружина Фрейда мали якусь суперечку з міщанкою Софією, але разом вирішили помиритися і євреї мали заплатити Софії 20 золотих. Остання спочатку погодилася, а у подальшому передумала²⁸⁵. Подібне сталося в липні 1609 р. у Козлині. Міщанин Олексій Здрок жалівся на Карпа Туруковича (той обізвав скаржника). Закликаний до суду Карп, просив Олексія, “абы не уступоваль у право и еднал его на тым же месци, на што Олексей призволив, кгда му досыт за до вчинит”. Справу відклали до ранку, а ранком Карп передумав, заявивши “я дей не буду тебе еднати”. Олексію нічого не залишалося, як просити суддів записати про його відмову в міську книгу²⁸⁶.

Полюбовно завершилася справа про борг луцького міщанина Станіслава Аптекара з його боржником Павлом Пиклугом (1600 р.). У випадку порушення домовленості винний мав заплатити 3 копи грошів литовських на війтівський уряд, з чого половина належала б другій стороні²⁸⁷. У серпні 1638 р. луцький міщанин Якуб Радзішевський скаржився на іншого міщанина Яна Малішевського за те, що останній його побив, а полюбовної домовленості не виконує – не заплатив правного викладу і не хоче “засісти” на вежі. На суді позваний заплатив виклад правний, а щодо “сидіння”, то просив йому відпустити. На це позивач з криком відповів: “przysęgam Panu Bogu, yz temu głuchowi krawcowi w łeb s pistiletu strzele”²⁸⁸.

Траплялося, що судове засідання спеціально відкладали в надії, аби супротивні сторони мали час помиритися. Так, у серпні 1611 р. розгляд справи між євреєм з Тучина Захаріяшем Мошковичем і Самоелем Полченським, який побив і пограбував скаржника під час повернення його з дорогобузького ярмарку, відклали “в надею згоды и приятельского померкованья”²⁸⁹.

До полюбовного вирішення проблеми вдавалися навіть у випадку вбивства. Зокрема син луцької єврейки Стехни Іцкової Шенко убив сина шевця Сенка Сергія. Родичі домовилися, що єврейка заплатить головщину за вбитого (на жаль, сума не вказана) та оплатить всі “шкоды и наклады”, а потерпілі пообіцяли не повертатися у майбутньому до цієї історії²⁹⁰.

У козлинській міській книзі ряд справ стосуються боргових зобов’язань міщан із таких питань: визнання боргу, терміни і умови його повернення, відбирання будинків за борг тощо. Зазвичай, кредитор з’являвся до суду і заявляв, що хтось із міщан заборгував йому певну суму. Так, у червні 1609 р. лентвійт Матвій заявив, що Максим Пийка винен йому 4 копи грошів литовських.

²⁸⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 524–525.

²⁸⁶ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 97.

²⁸⁷ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 43–43 v.

²⁸⁸ ЦДІАК України, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 29.

²⁸⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 92, арк. 191–191 зв.

²⁹⁰ Там само, спр. 22, арк. 396.

Останній це визнав і його було зобов'язано у двотижневий термін віддати гроші²⁹¹. Кількома днями пізніше десятник Зенко скаржився на Тимка Заворотного, що той завинив йому 4 копи і 3 гроші литовські. Тимко визнав: “иж му так веле винен”. Уряд зобов'язав боржника за два тижні повернути борг²⁹². Інколи йшлося про порівняно невеликі грошові суми. У грудні 1629 р. Деско Горбаченя заявив, що Янко Скрипка винен йому один золотий, що останній і підтвердив. Уряд постановив віддати борг і за тиждень оплатити “виклад правний” (судовий видаток) у сумі 5 грошів і 2 пенязів²⁹³.

Подекуди у рішеннях суду оговорювалося, що борг потрібно віддати готівкою, а не речами (“фантами”)²⁹⁴. З окремих позовів стає зрозуміло, що боржники давали розписки на взяті у борг гроші чи речі/ товари. У липні 1608 р. єврей Урем перед судом визнав, що “мел мамрам на Андрия Берку и на Федка Каменецкого на чотири бочки дюгтю”²⁹⁵ Серед боржників згадуються і священники. У жовтні 1609 р. Ян Крогулецький скражився на священника Григорія Якимовича, який заборгував йому п'ять із половиною золотих. Суд зобов'язав священника віддати борг за два тижні²⁹⁶.

Траплялося, що суд встановлював своєрідний графік віддачі боргу. Так було в листопаді 1609 р., коли єврей Юрій заніс скаргу на Яцка Листопада, винного йому три з половиною копи грошів. Суд постановив, щоб за два тижні Яцко повернув півтори копи грошів, ще одну копу грошів – на Різдво Христове, і ще одну копу “о масниці”. У випадку невчасної виплати грошей єврей міг забрати фільварок у Яцка і тримати його до повного повернення суми²⁹⁷.

У травні 1608 р. єврей Урем заявив, що міщанка Опарба Гаска Максимова винна йому 8 кіп грошів, і що державця Миколай Микитський наклав, з подачі міського уряду, арешт на земельну ділянку боржниці. Відтак суд дозволив єврею цю землю використовувати (засіяти і зібрати врожай) до часу повернення боргу²⁹⁸.

Заборгованість міщан приховувала в собі небезпеку втрати житла, як це передбачали норми магдебурзького права²⁹⁹. У листопаді 1610 р. єврей Абрам Сахарович скаржився на міщанина Яцка, який заборгував йому півтори копи грошів. Віддати їх боржник не міг, тож погодився на продаж свого будинку кредиторіві, що і було зроблено. Оцінили житло в три з половиною копи грошів і зобов'язали єврея повернути різницю³⁰⁰. Аналогічна ситуація мала місце у листопаді 1609 р. Єврей Ярухом заявив, що Собко Козоріз заборгував

²⁹¹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 95.

²⁹² Ibid., k. 96 v.

²⁹³ Ibid., k. 110. Див. також: k. 44v, 108.

²⁹⁴ Ibid., k. 45.

²⁹⁵ Ibid., k. 56.

²⁹⁶ Ibid., k. 103 v.

²⁹⁷ Ibid., k. 108.

²⁹⁸ Ibid., k. 46.

²⁹⁹ Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, 107.

³⁰⁰ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 109.

йому 2 копи 20 грошів, але не має чим платити. Собко погодився віддати свій будинок, який оцінили в 3 копи 20 грошів. Суд встановив час на виселення з дому – 4 тижні³⁰¹. Подібним чином втратив будинок Яцко Листопад, заборгувавши єврею Абраму Сахаровичу 6 кіп грошів (будинок оцінили в 7 кіп 20 грошів)³⁰². Той же Абрам Сахарович у квітні 1608 р. жалівся, що Саско Старинка винен йому пів копи грошей і тепер є хворий, а тому просив, “абы тот долгъ на дому и на маетности его шацован был” і просив, “абы арештьт мой перший был”. Уряд це дозволив і “през соцкого розказали арештоват”³⁰³. Інший єврей Ярохом у квітні 1608 р. заявив, що Іван Гуринович перед смертю зізнався перед лавниками, що винен йому 5 кіп грошів “и ставил в заплату дом”. Тепер, коли він помер, Ярохом вимагає оцінити будинок. Оцінено його в п’ять з половиною кіп грошів. Дім передали єврею “в моц и в держане”, та зазначено: “волно ему будет тот дом и продат”³⁰⁴.

За борг доводилося віддавати будинки і луцьким міщанам. У квітні 1600 р. перед війтівським урядом Ієв Партиха заявив, що Ярош Нагай заборгував йому 8 кіп грошів литовських. Останній це підтвердив, але повідомив, про свою неплатоспроможність і запропонував оцінити його будинок, що два лавники і зробили. Оцінили будинок у 12 кіп грошів литовських, а Ієва Партиха, перш ніж він займе будинок, зобов’язали доплатити боржникові різницю суми³⁰⁵. У червні того ж року в подібній ситуації опинилася Марія Сасковка, яка заборгувала єврею Іцхаку Шенковичу 21,5 копи грошів литовських і за цю суму віддала єврею в держання свій будинок за Глушцем з солодовнею та ґрунтом до часу повернення боргу³⁰⁶.

У козлинській міській книзі зафіксовано випадок ув’язнення боржника Федка Каменецького, який не розрахувався з євреєм Уремом. Його вирішили “до везеня посадит, с которого везеня мает аж поруку по соби дат по готовых грошоох”³⁰⁷.

Невчасна сплата грошей за куплений будинок могла закінчитись виселенням з нього. Так було у листопаді 1603 р. у Козлині, коли на міщанина Собка скаржився Андрій, який продав йому свій будинок за 6 кіп грошей. Собко за домовленістю дав лише розписку, а гроші повинен був заплатити на день Св. Михайла, однак слова не дотримав. Суд, побачивши цю розписку, зобов’язав його у двотижневий термін виселитися³⁰⁸.

Важливу роль під час продажу будинку відігравала дружина, яка могла не дозволити / заборонити трансакцію. У жовтні 1608 р. у Козлині Максим Ку-

³⁰¹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 41 v.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Ibid., k. 42.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 34–34 v.

³⁰⁶ Ibid., k. 70 v–71.

³⁰⁷ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 57. Таку норму передбачали приписи магдебурзького прав. Див.: Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburzkiego*, 107.

³⁰⁸ Ibid., k. 8.

рилович перед міським урядом заявив, що продав Івану Ничипоровичу свій будинок і взяв завдаток, але проти виступила його дружина, яка хотіла повернути завдаток, позаяк “кгда же-м был продал без ведомости и без позволения ей”. На це уряд відреагував таким рішенням: “порадившиися собою и порозумившиися правом посполитым, иж еще зданя ани записованя до книг не было, такъже еще водлуг права давност не зашла, наказали есмо абы Иван задатокъ свои взял а Макъсиму тую халупу вернул”. Дано було час на виселення шість тижнів. Окрім того, постановлено покласти між міщанами “заруку” – на уряд міський копу грошей і на княжий двір – три копи³⁰⁹.

Хоча жінка була в “тіні” чоловіка, який вважався її опікуном, то все ж вона не рідко сама виступає суб’єктом права і самотужки обороняє себе у суді. Зокрема луцька міщанка Анна Зинківна Яцкова (1615 р.) сама оскаржувала у суді неправомірні дії орендарів чопового Шлому Єсифовича і Абрама Мордушевича, які взяли з неї мито, хоча вона показала їм уже заплачені квити³¹⁰.

Розгляд ряду боргових зобов’язань зафіксовано у збереженій луцькій міській книзі за 1600 р. 24 квітня до лентвійта Якуба Козицького прийшов Ждан Дахнович і заявив, що швець Федір Гордунович заборгував йому 10 золотих і 3 гроші, подавши письмове підтвердження сказаному. Боржника зобов’язали впродовж трьох днів повернути борг і заплатити виклад правний³¹¹. Подібним вердиктом завершилася справа Гануса, слуги Косацького, якому Миколай Пригалинський заборгував 3 золотих – боржника зобов’язали віддати їх протягом двох тижнів “з выкладомъ правнымъ”³¹². Борг Хінки Павлової Лейбі Менделевичу у дві з половиною копи грошів литовських суд дозволив повернути за два тижні не лише готівкою, а й товаром – за умови, що вона не має готівки і на цьому присягне³¹³. Невчасне повернення боргу тягнуло за собою штрафні санкції – т. зв. совитість, тобто подвоєння заборгованого. Саме така умова була передбачена при позичанні грошей кравцем Яном Кадлубовським у його колеги кравця Марцина³¹⁴ та кременецькими міщанами боржником Прокопом Гавриловичем і позичкодавцем Григорієм Романовичем³¹⁵. 3 липня 1600 р. до луцького лентвійта Якуба Козицького прийшов Ясько Юсикович і засвідчив, що позичив у Яцка Пацковича з с. Теремне 10 кіп грошів литовських, які має повернути на наступний рік, а за це має дати йому “госътинъца” – баранячий габач і кожух, а у випадку смерті борг повернуть спадкоємці³¹⁶. Було прийня-

³⁰⁹ ВРАН, ОР, sygn. 262, к. 73 v. Незважаючи на домінуючу роль чоловіка у сім’ї, жінка користувалася досить значними правами. Див.: Aneta Głowacka-Pañczyńska, *Kobieta w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. (Warszawa: NERITON, 2010), 40–44.

³¹⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 455 зв.–456.

³¹¹ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 36.

³¹² Ibid., к. 47 v.

³¹³ Ibid., к. 47–47 v.

³¹⁴ Ibid., к. 72 v.–73.

³¹⁵ Ibid., к. 113 v.–114.

³¹⁶ Ibid., к. 71 v.–72.

то також зголошувати перед міським урядом повернення боргу³¹⁷, а злісного боржника чекала в'язниця³¹⁸. Відомі випадки, коли без видимих причин міський уряд покривав боржника, як це було у Луцьку (1620 р.), коли міські урядники проігнорували скаргу деражненського єврея Лавра Аврамовича, якому міщанин Ян Сасолц не повернув 150 золотих³¹⁹.

Своєрідний спосіб “вибивання” боргу придумали у Рівному. У червні 1629 р. міщанин Оначко Іванович скаржився на шевського цехмістра Федора Ярошевича, якому він дав з ув'язнення свого боржника шевця Миска Копилича, що заборгував йому 10 кіп грошів литовських. Цехмістр мав використовувати боржника, а частину грошей віддавати Оначкові, щоб з часом покрити борг. Однак, через кілька тижнів Миско втік від цехмістра, який ще нічого не перерахував Оначкові. Покликаний до суду, цехмістр заявив, що взагалі ніякої угоди з Оначком не було, але це заперечив свідок-могоричник Гаврило Гудок. Тоді суд зобов'язав цехмістра заплатити Оначкові за час, що у нього працював швець Миско³²⁰.

У судовій практиці міщани змушені були звертатися до такої правничої категорії, як “давність” – вона допомагала визначити справжнього власника будинку, землі, сіножаті чи якоїсь іншої нерухомості. У серпні 1608 р. козлинський міщанин Іван Ляшко скаржився на Андрія Щербича, який претендував на його сіножаті. Делятор (позивач) заявив, що купив сіножаті у Воска і вже десять років користується нею. Це підтвердили виставлені ним свідки, тож суд визнав правоту позивача³²¹. І хоча рішення суду не було аргументоване якоюсь правничою нормою, воно відповідало одному з “*Artykułów...*” Б. Гроїцького³²². В олицькій міській книзі непоодинокими є записи про “нагадування” строку давності щодо нерухомості. У квітні 1601 р. жорнівський міщанин Григорій Шпилька від імені свого небожа Івана Пінчуковича (мешканця Олики) заявив, що олицький міщанин Полуян Богданович користується півволокою поля – насправді вона природнім правом мала належати його племіннику³²³. Цю заяву було зроблено для того, щоб не “пропустити давність” і в подальшому домагатися повернення земельної ділянки.

Аналогічно вчинив олицький міщанин Лазар Нешчорчич, який перед олицьким гайним вилоženим судом здійснив нагадування (“*przypominanie*”). Йшлося про город, що його невідомо яким правом тримав Мацко Коваль, але насправді природнім правом після смерті батька мав би належати заявнику³²⁴. Того ж 1601 р., відстоюючи інтереси дітей небіжчика Блазка Кунашевича, до

³¹⁷ *Latvijas Nacionālā bibliotēka*, f. 26, r. 7348, k. 73 v., 135.

³¹⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 11, арк. 89 зв. (1569 р., Луцьк).

³¹⁹ Там само, спр. 116, арк. 93зв.–94.

³²⁰ ЛННБ, ВР, ф. 91 (Радзівинські), спр. 44.ІІ.5, арк. 115 зв.–116. У цій же міській книзі зафіксовано ряд заяв міщан про заборгованості перед ними іншим міщан. Там само, арк. 26–26 зв., 59 зв., 79.

³²¹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 61.

³²² Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 23.

³²³ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 16 зв.

³²⁴ Там само, арк. 25–25 зв.

суду з'явився Павло Томкович із нагадуванням про волоку поля, яку тримає Миколаєва Вісловська, колишня дружина Кунашевича, і яка насправді природним правом належить дітям покійного³²⁵.

У березні 1586 р. миляновицька міщанка Барбара з сином Романом скаржилася на райцю Шимка Павловича, котрому її чоловік продав “подварок” за 15 грошів литовських, який вона хоче повернути. На це Шимко відповів, що тримає згаданий “подварок” вже 12 років, “а жадного припоминання водлуг тое купли своеє не мил и вживал то спокоем”. Міський суд визнав його аргументи слухними і залишив у силі попередню трансакцію³²⁶.

Нагадування про щось у суді часом називали “пильність”. Так, у травні 1600 р. луцька міщанка Марушка Миколаївна перед лентвійтом Якубом Козицьким “пильность чинила” супроти Стефана Дворецького, маючи намір присягнути в ратуші, однак відповідач не з'явився і тому вона просила, “абы тая пильность до книгъ была записана”³²⁷. Аналогічна ситуація повторилася у вересні того ж року, коли перед тим же лентвійтом єврей караїмського збору Сімха Сачкович “пильность чинил”, що мав бути присутнім при виконанні присяги римарем Гапоном, який не з'явився для її виконання³²⁸.

За тогочасних важких обставин життя нерідко траплялося, що діти залишалися сиротами і дбали про них опікуни. На них лежав ряд обов'язків, чітко визначених у нормах магдебурзького права³²⁹. Звіт про опіку складали не лише самі опікуни, а й їхні діти. Козлинський міщанин Іван Маско був опікуном дітей Гринюка, син якого Колюшко видав квит про відсутність претензій дітям Івана Маска. Вони ж, своєю чергою, заявили це перед міським урядом: “отец нашъ дал личбу с того опекунства детем Гринюковим, на що Калюшко Гринюкович и квит дал нам же я вас квитую и волными чиню вечными часы”³³⁰.

Потреба у готівкових коштах змушувала міщан заставляти рухомі речі, які згодом не завжди вдавалося вчасно викупити і тоді справа доходила до судового розгляду. У липні 1607 р. острозький міщанин Андрій Мартинович скаржився на козлинського міщанина Веленця, який за дві копи грошів заставив йому панцир, а викупити бажання не виявляв. Суд постановив оцінити панцир (вартість складала дві з половиною копи грошів) і, якщо Веленець і далі ухилятиметься від викупу, продати його, а виручені гроші передати позивачеві³³¹.

У міському судочинстві застосовувалася порука, передбачена нормами магдебурзького права³³². У липні 1572 р. під час заславського ярмарку перед

³²⁵ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 5 зв.

³²⁶ Там само, ф. 1401, оп. 1 спр. 1, арк. 12.

³²⁷ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 47 v.–48.

³²⁸ Ibid., k. 115 v.

³²⁹ Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 50–53.

³³⁰ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 21 v.

³³¹ Ibid., k. 57 v.

³³² Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, 110–111; Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, 35–37.

понамісником Богушем Сошенським острозький єврей Давид Аврамович оскаржив білоцерківського міщанина Артюха Митковича за борг у дві з половиною копи грошів литовських. Понамісник присудив віддати борг упродовж двох тижнів, але єврей висловив сумнів у платоспроможності боржника. Тоді присутній на засіданні землянин Юсько Свіневський “ручил тому жиду острозському Давыду в тых полтрети копах грошох на том Артюху Митковичи и подвезалсе оного Артюха о светом Михайле в року нынешнем семдесят втором у Полоном тому жиду Давыду поставити, а если б не поставил, самъ поднелсе за его тые пнзи тому жиду Давыду заплатити”³³³. У грудні 1579 р. володимирський міщанин Грицко Конахович визнав, що позичив у єврея Лейзара Ляшевича 2 копи 50 грошів литовських і на визначений час не віддав. Лейзар погодився перенести термін віддачі на початок 1580 р., а поручителем виступив міщанин Лазар Іванович Повхович, “приймуючи на себе тые гр[о]ши з совитосътью заплатити”³³⁴. Траплялося, що покликування на поруку було вигаданим. Так, у липні 1600 р. луцький караїм Сачко скаржився на міщанку Параску Уласову, яка неначе поручилася за свого чоловіка щодо віддачі 65 грошів литовських. Оскаржена відповіла, що поруки не давала і вимагала показати їй запис про це у вїйтівських книгах, якого дійсно не виявилося, тому суд увільнив її від позову³³⁵. У квітні 1608 р. козлинські міщани Сенко Толстий і Андрій Трохимович “ручили” пану Крогулецькому за міщанина Сидора, який заборгував йому 5 кіп і 12 грошів. Маєтність боржника потрапила під арешт і він – без згоди поручителів – не мав права її продати чи вчинити якісь інші трансакції, аж доки не розрахується з кредитором³³⁶.

Запис у рівненській міській книзі від 16 червня 1629 р. містить згадку про покарання за чарівництво. Міщанин Семен Ярмолич скаржився на міщанку Марушку Маркову за підливання під його будинок відвару зілля та підкидання жаб, вимазаних дьогтем. Марушка це заперечувала, але Семен виставив свідка Станіслава Кушніра, який підтвердив звинувачення. Суд зобов’язав позовану відшкодувати збитки, бо загинула худоба, а при повторенні таких дій погрожував покарати згідно з нормами права³³⁷.

Не завжди сімейне життя міщан було щасливим і часами доходило до розлучення. Це старалися фіксувати у міських чи замкових книгах. У вересні 1609 р. козлинський міщанин Мартин перед міським урядом заявив, що Максим “злотникъ” взяв собі за дружину Галжбіту Мартинову, однак жити з нею не захотів і залишив її. Мартин запевняв, що Максим до неї не повернеть-

³³³ ASK. AS, sygn. 27, k. 34–35.

³³⁴ ЦДІАК України, ф, 28, оп. 1, спр. 12, арк. 465 зв.–466.

³³⁵ Latvijas Nacionālā bibliotēka, f. 26, r. 7348, k. 76.

³³⁶ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 44 v–45.

³³⁷ ЛІННБ. ВР, ф. 91 (Радзімінські), спр. 44.ІІІ.5, арк. 117–117 зв.

ся і Галжбіта може бути вільною. Якщо б Максим передумав і захотів мати її за дружину, то повинен “еи заступити и [...] шкоду нагородити”³³⁸

Не склалося подружнє життя у “міжміської сім’ї” Прокопа з Рівного і Зенки з Козлина – “не хочечи межи себе мешкат”. Зенка хворіла і два роки була у батьків. Розуміючи безперспективність шлюбу, батьки молодих у липні 1610 р. уклали угоду, при довірених особах із обох сторін, “а так доброволне ани промушоны – сказано в ній – дали себе руки Прокоп и Зенька жона его власная и волным одно одного менили вечними часы”. Було вирішено, щоб батько молоді “выкладъ правный вернул [...] и золотыхъ 10 пороховавши выкладъ слушний, и до того теж жаден з нихъ не мают спозыват до жадного уряду”³³⁹.

Інше добровільне розлучення сталося в лютому 1574 р. у Заславі. До замкового уряду з’явився міщанин Стас Миколаєвич і заявив, що був одружений з Галеною Кобилковною, з якою має двох синів і “з оною жоною своєю в добрый обычай се розышол” і вона, будучи вільною, вийшла заміж за “барбера” (цирульника) Стася Яновича, якому він продає свій будинок. За половину будинку Стас Миколаєвич бере гроші, а другу половину дарує дітям, мотивуючи це так: “дей, я паметаючи на Бога, иж бы и оные дети мои [...] по чужихъ кутехъ не блукали”³⁴⁰.

У заславській замковій книзі зафіксований факт існування “громадянського” шлюбу, який, щоправда, стосувався підданих з с. Родосівки (на північ від Заслава)³⁴¹.

Джерела засвідчують, що траплялися випадки заручин батьками дітей. У травні 1592 р. до володимирського гродського уряду з’явився торчинський міщанин Євхим із сином Гаврилом і заявив, що кілька років тому з поради людей “неопатрне и нерозсудне змовил есми былъ за сына своего летъ недорослого и праве розуму зуполного про молодость не маючого дочку [...] Илька Шабунчича Падарку, прозываемую Восю, и шлюбъ им свесченик давал. А иж, дей, тепер кгда вжо сын мой к лепшому розуму и летам болшимъ, але еще не зуполнъм, пришоль, з обудвух сторон, так сын мой, яко и девка менованая, себе не взлюбили и в том пошлюбеню мешкат не хочут”. Батьки вирішили розлучити дітей. Стоячи перед Богушем Гулевичем Воютинським, який заступав володимирського підстаросту Федора Загоровського, Гаврило заявив, що “дочку Илкову с пошлюбленя своего вызволяет и волною чинить, позволяючи еи за кого хочечи пойти в стан мальженъский, в чом онъ прекажати не мает. Также Илко Шабунъчич того Гаврила именемъ дочки своее с того пошлюбенья вызволил, позволяючи ему кого хочечи поняти”³⁴².

³³⁸ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 17.

³³⁹ Ibid., k. 27 v.

³⁴⁰ АРК, АС, sygn. 27, k. 427.

³⁴¹ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 714.

³⁴² ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 25, арк. 374 зв.–375.

Важким гріхом у спільному житті вважалася зрада – “чужоложство”. Б. Гроїцький змушений з прикрістю констатувати, що суспільство XVI ст. надто м’яко, порівняно зі Святим Письмом, ставилося до цього злочину³⁴³. Цього, звичайно, не можна сказати про конкретну сім’ю, в якій це сталося, бо виявлення такого факту загрожувало розпадом подружжя, або, щонайменше, довготривалим з’ясуванням стосунків. У березні 1608 р. козлинський єврей Уря перед міським судом звинуватив міщанина Матвія Русака в тому, що слуга єврея Гречаник застав його “на цузолости в дому своем из жоною своею”. Сам Гречаник цього перед судом “не оповедал”, однак суд, розуміючи, що “то ест криминал”, вирішив сам з’ясувати суть справи. Матвій все заперечував і готовий був “присягою телесною отвестися”. Перед судом він заявив, що Гречаник запросив його на вечерю, що останній підтвердив. Далі судді допитали жінку Гречаника, але вона звинувачення єврея відкинула і готова була на цьому присягнути. Суд, зваживши всі доводи, визнав Матвія невинним і вільним “от той помови”, а рівно ж “и жону поменного Гречаника при уцтвности заховал”³⁴⁴.

Не так добре закінчилося інше звинувачення у подружній зраді. У липні 1609 р. до козлинського міського уряду звернувся міщанин Лаврин Юсченя зі скаргою на свою тещу Янкову, яка не завадила відходу від нього дружини. Остання, зрадивши йому з рохманівським міщанином Гарасимом, втекла. Ображений Лаврин перед судом заявив: “А иж жона моя на цужолоство вдала теды я для тьи причини ее вечными часы се вырикам и за жону ее мет не хочу, зоставуючи себе с тещею своею о то право волне о шкоды своее”³⁴⁵. І в першому, і в другому випадку суд з належною увагою поставився до звинувачень у подружній зраді, обстоюючи суспільну мораль.

Траплялося що батьки дружини виганяли з дому свого зятя. Така доля спіткала у 1563 р. луцького єврея Боруха Зрайловича Докторовича. Невдаха скаржився на Мошка Духаїна і його дружину Сару, які, віддавши за нього дочку Рифку, виділили молодим терміном на чотири роки частину свого помешкання, але невдовзі без видимої причини вигнали його “толко в одной кошули” та ще й присвоїли його “маетност” – золото, срібло, гроші, одягу і товар. Свою шкоду Борух оцінив у 600 червоних золотих, а заодно скаржився на луцького підключого Мартина, у якого не міг знайти справедливості³⁴⁶.

У 1575 р. від луцького міщанина Степана Герецького втекла жінка (не зовсім зрозуміло, чи це була законна дружина, чи співмешканка), забравши з собою деякі речі. Знайшли її у домі возного Адама Маєвського і, незважаючи на її запевнення, що вона взяла лише “кожухъ бараний, сорочку а две переметце”, арештували і посадили до замкової в’язниці³⁴⁷.

³⁴³ Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, 205–206.

³⁴⁴ ВРАН, ОР, sygn. 262, k. 13–13 v.

³⁴⁵ Ibid., k. 97 v.

³⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 5, арк. 76–76 зв.

³⁴⁷ Там само, спр. 15, арк. 50 зв.–51.

Ціла баталія розгорілася у Луцьку впродовж 1614 – 1616 рр. із приводу спадку маєтку покійного луцького вірменина Федора Мурадиновича. У жовтні 1614 р. у луцькій ратуші замойський міщанин Богдан Мурадинович виступив з претензією на цей спадок до луцького вірменина Андрія Федоровича та його опікуна львів'янина Івашка Торосовича. Перший називав себе братом померлого, другий – сином. Богдан Мурадинович через свого уповноваженого Олександра Криштофовича заявив, що Андрій Федорович є “zle urodzonym” від нешлюбної жінки, яка була у брата кухаркою, і з якою він сплотив того Андрія, а отже, останній не може претендувати на спадок. Натомість опікун Андрія Івашко Торосович заявив, що хоча Андрій народився позашлюбно, але вихований порядно і до цього часу своє життя провадив чесно і гідно. Вони обоє представили королівський лист від 16 січня 1612 р., який урівнював Андрія з людьми добре народженими та тестамент батька від 10 травня 1613 р., в якому Андрій визнаний за сина і спадкоємця, а брат Богдан усунутий від спадкування. Суд, вислухавши доводи сторін, прихилившись до посполитого права і листа короля та враховуючи тестамент, визнали права Андрія Мурадиновича³⁴⁸.

Однак, справа мала продовження. У березні 1616 р. у луцькій ратуші лентвійт Олександр Бедерман із райцями і ланиками розглядали справу королівського коморника шляхетного Андрія Колачковського проти Андрія Федоровича Мурадиновича і його опікуна Івашка Торосовича. Андрій Колачковський у варшавському гроді (1615 р.) уповноважив вести справу свого рідного брата Станіслава, а той (1616 р.) переуповноважив її до цього шляхетного Станіслава Павловського. Останній, поставши перед міським судом, подав королівський лист, згідно з яким кадуковим правом маєток покійного Федора Мурадиновича передавався Андрію Колачковському. Далі С. Павловський подав два мандати короля від 22 липня і 29 грудня 1615 р., відповідно до яких все нерухоме і рухоме майно, включаючи готівкові гроші, повинні бути передані Андрію Колачковському або його уповноваженому та просив ввести його в маєтність покійного вірменина (не знаємо, чому змінилася позиція короля у цьому питанні). На це Івашко Торосович заявив, що видані королем мандати датуються 1615 р., а привілей Андрію Федоровичу – 1612 р., тобто мандати видані, очевидно, через незнання привілею 1612 р. Своєю чергою С. Павловський повідомив, що не ставить під сумнів королівський привілей 1612 р., але опирається на пізніший, отже більш вартісний, привілей і зажадав ввести його в успадкований маєток. Івашко Торосович заявив, що не дозволяє ув'язання, вважаючи більш чинним попередній привілей. Міський суд, вислухавши доводи обох сторін, прийняв рішення виконати останню волю короля і дозволив інтромісію в маєтки покійного Федора Мурадиновича А. Колачковському. Для цього виділили трьох лавників, які того ж дня зробили спробу ввести А. Колачковського у маєток, але спротив Івашка Торосовича не дозволив це зробити. Це змінило лінію по-

³⁴⁸ ЦДДАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 425, арк. 10–10 зв.

ведінки С. Павловського, який тепер заявив, що привілей 1612 р. отриманий обманом (“*ad male parata*”). Окрім того, він покликався на норми магдебурзького права – артикул 51 книги 1 *Speculum Saxonum* та аморальність Федора Мурадиновича, який спочатку жив з кухаркою, а далі з її дочкою від першого шлюбу, від якої і народився Андрій Федорович. Далі С. Павловський наголошував, що у привілей 1612 р. мова йшла про право Андрія спадкувати майно материнське, а не батьківське. У ситуації, що склалася суд вирішив відіслати справу на розгляд короля, який у відповідь на це звернення відіслав справу до луцького міського суду на додаткове з’ясування суті справи. Під присягою було проведено опитування міщан, які могли повідомити суттєві факти у цій справі. Серед опитаних були лавники Роман Трушевич і Яцко Федорович, а також Якуб Козицький, який у той час був лентвійтом. Від семи опитаних міщан суд довідався, що Федір Мурадинович мав дружину зі Львова, але розійшовся з нею. Далі він викупив у вірменина Ростка якусь латвійку (її ім’я не називається), яка була у нього кухаркою і жив з нею, як з жінкою без шлюбу, а після її смерті почав жити з її дочкою від першого шлюбу, яку згвалтував і від неї народився Андрій. За це тогочасний вїт Миколай Семашко посадив його до в’язниці, але вірменин відкупився бочкою вина, поставом сукна і “жменею” червоних золотих. Вірменське духовенство за той вчинок відлучило його від церкви і він не ходив до вірменського костела, але інколи приходив до костела Св. Якуба. Ці свідчення міщан письмово засвідчив міський писар Іван Половкович.

Справа мала продовження у серпні 1616 р., коли до ратуші прийшов Ян Андріяшевич і від імені Богдана Мурадиновича та його сина Якуба просив арештувати маєтності Федора Мурадиновича, передані А. Колачковському. Тоді ж було подано до ратуші королівський лист, в якому вказаний лише рік, а замість числа і місяця залишені “віконця” – пропуски. Цим листом король викликав до себе на суд вїта і міський уряд за невиконання його розпорядження щодо передачі кадуковим правом майна Федора Мурадиновича А. Колачковському. 5 серпня 1616 р. у луцькій ратуші засідав суд за скаргою А. Колачковського проти Андрія Федоровича. Цього разу заслухали ще дев’ять свідків, які здебільшого повідомили теж саме, що і попередні свідки. Уряд послав двох лавників взяти у секвестр майно покійного вірменина. Повернувшись, лавники доповіли, що у присутності слуги А. Колачковського та возного були у вірменського священника Шимона Миколаєвича і у пані Михиларової. Священик відмовився дозволити провести інвентаризацію майна покійного, а Михиларова, яка мешкала у будинку Федора Мурадиновича, повідомила, що вселилася у пустий будинок ніякого майна брата Андрія (!) не має, а листи і церографи у неї забрали ще тиждень тому. Яким чином вона була сестрою Андрія, незрозуміло. Наступного дня вірменський священник прийшов до лентвійта Олександра Бедермана і заявив, що готовий відкрити церкву і допустити ревізію, що райці та лавники й зробили у присутності возного і двох шляхтичів.

Описати речі покійного вірменина урядовці змогли, але забрати – ні, бо цьому спротивилися і священник, і Михилярова. Слуга А. Колачковського Якуб Висоцький класифікував це як непокору королівському розпорядженню, що вплинуло, бо в подальшому є згадка про передачу мастності Федора Мурадиновича А. Колачковському³⁴⁹.

Судитися у тогочасному суспільстві, з одного боку, було справою звичною (хоча все – таки це були певні клопоти, яких старалися уникати), а з іншого боку це зачіпало добре ім'я людини. Так, Воцтех Хмелецький (1606 р.) обурювався на олицького вйта (ім'я не вказане, але це, очевидно, був Миколай Старнігель), який його “чоловека невинного и никгда до книгъ о жадную речъ такову не-мазаного, смиль внесъти до книгъ, кладучи якоес забите бакалара”³⁵⁰.

У багатьох містах велися міські та замкові книги, але, на жаль, до нашого часу вони дійшли в одиничних екземплярах і фрагментарно. Однак, і ті книги, що збереглись, дають змогу висловити певні твердження щодо судочинства у містах. Це, найперше, визначальний вплив власника / посесора / урядника на міське судочинство у приватних містах через привілеї, “устави”, апеляції і т. п. У судочинстві застосовувалися ще такі джерела права, як норми магдебурзького права, Литовських статутів і звичаєвих практик. Помітно впливали на міське судочинство орендарі та державці міст, а ними дуже часто були євреї. За справедливістю до суду зверталися не лише міщани, а й околична шляхта і селяни. У королівських містах найбільший вплив на судочинство мали вйти та старости, а суди строгіше дотримувалися норм магдебурзького права. Абсолютна більшість справ, що розглядалися в судах, носила приватний характер (мирові угоди, поручительство, обстоювання честі, “доброго імені”, боргові зобов'язання, опікунство, розлучення тощо). Невелика частка справ мала за змістом публічний характер (вбивство, подружня зрада, крадіжка, погрози (“похвалки”) і “грабіж”).

³⁴⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 425, арк. 11–31.

³⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 629.

URBAN COURT PROCEEDINGS IN THE 16TH – THE EARLY 17TH CENTURY VOLHYNIA

Andriy ZAYATS

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Ancient History of Ukraine and Archival Studies,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The article discusses the problems of city justice in early modern Volhynia. It is found out, that the privileges granted by the kings prescribed, that burghers had to litigate in their own city court according to the Magdeburg Law in the face of vogts or landvogts. In private cities, some items concerning legal proceedings were included in the privileges of city owners, and the norms of Lithuanian statutes and customary law were also applied. Appeals of the townspeople to the grod courts were registered, mainly with complaints against vogts or dwellers of juridics. The court proceedings were influenced by tenants and rulers of cities. Despite some abuses, the level of justice was sufficient to ensure that litigations were treated mostly objectively. Appeals for judicial sentences in royal cities were referred to the king, and in private towns – to the owner. There were cases of request to the council of Lviv for explanations. There were also often cases of confrontation between the councilors and the panel of judges, and both of them together – against the starosta. Attorneys played an active role in the process.

Key words: court proceedings, towns, Volhynia, Magdeburg law, vogt.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2018

Прийнята до друку 26.11.2018